

ՀԱՍՄԻԿ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԽԱՐԱՍԱՐԳՈՒ ՏԱՂԵՐԸ

16—18-րդ դարերի մի շարք ձեռագրերում բազմաթիվ տաղեր կան, որոնց վերջում կամ խորագրի մեջ հիշատակվում է Մարտիրոս անունը: Սակայն դրանց զգալի մասը հեղինակի մասին այլ տվյալ չի հաղորդում, ուստի դժվար է որոշել, թե որ Մարտիրոսն է տվյալ երգի հեղինակը:

Հիշյալ ժամանակաշրջանից բանասիրությանը հայտնի են շորս Մարտիրոսներ՝ Խարբերդցին, Խարասարցին, Ղրիմեցին և, վերջապես, Մարտիրոս Դի Առաքելը: Վերջինս այնքան էլ հայտնի չի եղել որպես տաղասաց, այլևս է առաջին երեքից ավելի ուշ, քանի որ իր մի տաղ-հիշատակարանում կա 1709 թվականը: Բացի դրանից նրա ոտանավորները հավաքված են մի ձեռագրում և կրում են որոշակիորեն հեղինակի անունը¹: Մինչդեռ նախորդ երեք բանաստեղծների տաղերը երբեմն շփոթվել են միմյանց հետ: Սրանց տարբերակելու գործում առաջին քայլը մեր բանասիրության մեջ կատարել է Կարապետ Կոստանյանցը: Իր «Նոր ժողովածու»-ի Բ սրահում «Ճոռաքաղ»-ից ու «Բազմավեպ»-ից արտատպելով Մարտիրոս Խարասարցու «Այսօր խմենք քաղցր ու յորդոր»² և «Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս»³ սկզբածրներով ոտանավորները (որոնցից առաջինը միայն Մարտիրոս անվան հիշատակության մեջ, իսկ երկրորդը՝ նաև Խարասարցի տեղանվան նշումով), նա իրավացիորեն ենթադրել է, որ այդ երկու երգերի հեղինակը նույնն է. «Այս երգն («Այսօր խմենք»-ը), — գրել է Կոստանյանցը, — այրբենական կարգով հորինված նման է մի այլ երգի, որ դարձյալ գինու վերա է և հորինյալ է դարձյալ Մարտիրոս ոմն Խարասարցի այրբենական կարգով. նմանություններն աչքի առաջ ունենալով կարելի է կարծել, որ այս երկու երգի հեղինակն էլ միևնույն անձն է»⁴:

Ճիշտ է, ձեռագրական հարուստ տվյալներ չունենալով, Կոստանյանցը սխալ է կատարում այս երկու երգերի կողքը դնելով Խարբերդցու «Վասն շախուփ» ոտանավորը և դա ևս վերագրում Մարտիրոս Խարասարցուն⁵, բայց արգեն «Նոր ժողովածու»-ի Գ սրահի առաջաբանում նա ուղղում է իր այդ սխալը և քստ 1617 թ. գրչության ձեռագրի տալիս շախուփ երգի լրիվ խորա-

1 Մարտիրոս Գի Առաքելը № 1786 ձեռագրի գրիչն է: Այդ ձեռագրում նա արտագրել է Ստեփանոս Դաշակցու «Կոչնակ ճշմարտոթեան» դավանաբանական երկը, ինչպես նաև գրել իր երեք ոտանավորները՝ «Ի Սպահանու յորժամ ելեալ», «Մակիթեն հայոց եղեալ» և «Յիշեա զքառ Յիսուսի» սկզբածրներով (ձեռ. № 1786, էջ 70ա-բ):

2 «Ճոռաքաղ», 1859, էջ 45:

3 «Բազմավեպ», 1875, էջ 106:

4 Կ. Կոստանյանց, «Նոր ժողովածու», Բ սրահ, Քիֆլիս, 1892, էջ 49:

5 Անդ:

գիրն ու հեղինակի ճիշտ անունը՝ «Երգ ի Խարբերթցի Մարտիրոս Երիցուէ ասացեալ ի վերայ շախուի, վասն ուրախութեան մարդկան»⁶:

Միաժամանակ նույն տեղում, զարձայլ ելնելով ոտանավորի բնութից, Կոստանյանցը իրավացիորեն ենթադրում է, որ 1882 թ. «Հայերգ»-ում հրատարակված «Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ» սկսվածքով ոտանավորը ևս Մարտիրոս Խարասարցունն է⁷:

«Նոր ժողովածու»-ի Դ պրակում իր ձևերի տակ եղած 1617 թ. գրչության ձեռագիր տաղարանից (այժմ Մատենադարանի № 3081 ձեռագիր) հրատարակելով Մարտիրոս անունն ունեցող երեք տաղ⁸ և «Հայերգ»-ում տպագրված վերոհիշյալ «Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ» սկսվածքով ոտանավորը, Կոստանյանցն անում է բանասիրական երկրորդ ճիշտ գիտողությունը. «...տաղեր, որոնց ձևի և ոճի միութիւնից էլ երևում է հեղինակի միութիւնը»⁹, և գրանք, իրավացիորեն, համարում Մարտիրոս Խարասարցու երգերը: Այսինքն, հիմք բնորոնելով Խարասարցու «Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս» սկսվածքով բանաստեղծությունը, որի մեջ նշված է Մարտիրոս տիտղոսը, և ձևա-ոճական առանձնահատկությունների իմաստով գրա հետ համեմատելով միայն Մարտիրոսի անունով հայտնի նշված մյուս 5 բանաստեղծությունները, Կոստանյանցը գալիս է այն եզրահանգման, որ գրանք բոլորը Մարտիրոս Խարասարցու գրչին են պատկանում և «Նոր ժողովածու»-ի Դ պրակում, իննեքորդ ծանոթագրության մեջ, բերում է այդ 6 երգերի ցանկը:

Բացի գրանից, Ա. և Դ պրակներում, հրատարակելով Մարտիրոս Ղրիմեցու երկու բանաստեղծությունը, Կոստանյանցը առաջին ծանոթությունն է տալիս նաև նրա մասին և կազմում Մարտիրոս Ղրիմեցուց իրեն հայտնի բանաստեղծությունների ցանկը, նշելով, որ Տաշյանի Յուցակում նրանից մի շարք պվարձալի երգեր ևս կան¹⁰:

Այսպիսով, միմյանցից տարբերակելով Մարտիրոս Խարասարցու և Մարտիրոս Ղրիմեցու երգերը, Կոստանյանցն աշխատել է գրանցից տարբերակել նաև Մարտիրոս Խարբերդցու տաղերը և կազմել գրանց ցանկը: Այս հեղինակից, ինչպես նշել ենք, Կոստանյանցի ձեռքի տակ եղել է միայն շախուի երգը: Խարբերդցու մյուս երգերի համար Կոստանյանցն իր տեղեկությունները բաղել է Հ. Տաշյանի Յուցակից, ըստ սրում, Տաշյանի Յուցակում № 344 տաղարանի՝ Մարտիրոս Խարբերդցու շախուի երգից հետո եկող 4 երգերն էլ թյուրիմացաբար վերագրել է նրան: Կոստանյանցը գրում է. «Ինչպես Հ. Տաշյանի Յուցակից երևում է, նույն երգիչն ունի նաև 1. «Տաղ վասն ուրախութեան. Այրն ասէ՛ այսօր բմբմբ, Բենն ասէ՛՝ բեբէք դինի». 2. «Տաղ սեզան օրհնելոյ է. Արհնեսցուք մեք միաբան ըզձայր և զՈրդի և զսուրբ Հոգին». 3. «Տաղ Աստուածածնին խիստ գեղեցիկ. Անմահ արքային տաճար, մեղ յոյս ապաւէն և ճար» և 4. «Այլ տաղ գեղեցիկ Ս .Աստուածածնին. Անճառ ճառագայթ լուսոյն ի բէն մարմնանայ»: Զորսն էլ աչքբնական երկատողյան ոտանավորներ են Ա.-Ք»¹¹:

6 Անդ, Դ պրակ, Թիֆլիս, 1896, էջ է:

7 Անդ, Բ պրակ, էջ 49:

8 Դրանք «Աստուած օգնէ թագաորին» (էջ 17—19), «Աստուած դայա տունս շէն պա՛ւէ» (էջ 19—21) և «Աստուած օգնէ մեր կնրահօրն» (էջ 22—23) սկսվածքներով ոտանավորներն են:

9 Կ. Կոստանյանց, «Նոր ժողովածու» Դ պրակ, Վաղարշապատ, 1903, էջ 68:

10 Անդ:

11 Անդ, էջ 67:

Կոստանյանցը չի նկատել, որ շախուժի երգին հաջորդող այս շորս երգերը Տաշյանն իր Յուցակում չի համարում Խարբերոցունը, այլ պարզապես նշում է, որ նույն № 434 տաղարանում, շախուժին նվիրված տաղից հետո՝ 129բ, 131բ և 134բ էջերում կան նաև հիշյալ տաղերը: Ավելին, Կոստանյանցի կողմից Խարբերոցուն վերագրված այդ տաղերից մեկը («Անձառ ճառագայթ լուսոյն ի քէն մարմնանայ») ըստ Տաշյանի վերջում ունի մի բոլորովին այլ հեղինակի՝ Առաքելի անունը (տես Յուցակ, էջ 796): Տաշյանի Յուցակում փաստորեն միայն շախուժին նվիրված երգն է արված Մարտիրոս Խարբերոցուն: Այս հաստատվում է նաև Յուցակին կցված այբբենական ցանկում, ուր Մարտիրոս Խարբերոցու անվան գիմաց գրված է լուկ այբաւնը. «Մարտիրոս Խարբերոցի, երէց, Երգ վասն շախուժի. «Միրոս ի փորս դողայ...»¹²:

Երեք բանաստեղծների երկերը միմյանցից տարբերակելու հարցում երկբորդ կարևոր քայլը կատարել է բանասեր Ա. Մարտիրոսյանը՝ իր «Մարտիրոս Ղրիմեցի» աշխատության մեջ հրատարակելով ոչ միայն Ղրիմեցու անունն ու տիտղոսը կրող գրեթե բոլոր երկերը, այլև բանասիրական ու լեզվա-ուճական առանձնահատկությունների համեմատության ճանապարհով ձեռագրերից շոկելով ու հրատարակելով այնպիսի ոտանավորներ, որոնցից մի քանիսը ունեն միայն Մարտիրոս անունը, իսկ մյուսներն առհասարակ հեղինակի մասին հիշատակություն չունեն, որոնք, սակայն, իսկապես կարող էին լինել միայն Մարտիրոս Ղրիմեցու հեղինակությունները¹³: Բացի դրանց, հիշյալ աշխատության ծանոթագրություններում Ա. Մարտիրոսյանն արել է մի քանի արժեքավոր ճշգրտումներ ու կորակացություններ, որոնք սատարում են այս երեք բանաստեղծների երկերը միմյանցից տարբերակելու գործին: Այսպես, օրինակ, հայտնի է, որ Ղ. Ալիշանն իր «Հայագատում»-ի մեջ Մարտիրոս Ղրիմեցուն է վերագրել «Տաղ ի վերայ Կաֆա քաղաքին, ասացեալ է վասն ուրախութեան» ոտանավորը¹⁴, որի մեջ հիշատակված է միայն Մարտիրոս անունը: Ա. Մարտիրոսյանը, քննելով Մաշտոցյան Մատենադարանի այս ոտանավորը պարունակող վեց ձեռագրերը, նկատում է, որ դրանցից երեքը գրված են մինչ Մարտիրոս Ղրիմեցու ծնունդը՝ 1611, 1617 և 1620 թվականներին (Ղրիմեցին ծնվել է 1620-ական թվականներին): Նկատի առնելով բանաստեղծության գեղադիրական առանձնահատկությունները և այս տաղը համեմատելով Խարասարցու «Այսօր գրեզ տեսայ և ուրախացայ» սկսվածքով տաղի հետ, նա անում է երկբորդ հիշտ կորակացությունը, թե «Տաղ ի վերայ Կաֆայ քաղաքին»-ը ևս Մարտիրոս Խարասարցունը պիտի լինի¹⁵:

Այնուհետև, նույն աշխատության ծանոթագրություններում, խոսելով Մարտիրոս Ղրիմեցու գրչին շպատկանոսող երկերի մասին, Մարտիրոսյանն անդրադառնում է նաև «Նավասարդ»-ում Մ. Պոտուրյանի մեջ բերած 8 ոտանավորնե-

12 Հ. Տաշյան: Յուցակ հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանի Մխիթարեանց ի վեկնա, 1895, էջ 1114:

13 Օրինակ. «Տէր Միմէոն երիցուն է», «Ե վերայ Պուրղազու ԹՃԻԴ լուսվարի ժէ-ին» երգերը, որոնք ունեն միայն Մարտիրոս անունը և «Ե վերայ Ահեօլու տիրացուն», «Ե պայտ ոտանաւորքս վերայ ճամբասի գրելոյ» և մի շարք այլ ոտանավորներ, որոնք առհասարակ հեղինակի հիշատակություն չունեն:

14 Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայագատում, Վենետիկ, 1901, էջ 582-ի ծանոթագրությունը:

15 Տե՛ս Ա. Մարտիրոսյան, Մարտիրոս Ղրիմեցի, Երևան, 1958, էջ 179—180: Այս կորահանգմանն ենք հասել նաև մենք, որն ապացուցելու համար իր անդամ կրեքներ մեզ փաստարկները:

րի մի ցանկի, ստանալորներ, որոնք նույնպես ունեցել են Մարտիրոս անունը և տեղիք են տվել Պոստուրյանի երկրաչափությանը՝ Մարտիրոս Ղրիմեցու գրչին պատկանելու իմաստով¹⁶:

Մարտիրոսյանը, ինչպես վկայում է ինքը, հենվելով Կոստանյանցի բանասիրական դիտողությունների վրա և հիմք ընդունելով նրա «Նոր ժողովածու»-ի Գ պրակի 9-րդ ձանձաղագրությունը (այստեղ մեջ են բերված Մարտիրոսների երկերի ցանկերը), նկատում է, որ հիշյալ 8 ստանալորներից երեքը (4-րդը, 5-րդը և 6-րդը) նրանք են, որ ըստ Կոստանյանցի պատկանում են Մարտիրոս Խարասարցու գրչին, մեկը՝ երրորդը («Այրն ասէ՛ այսօր խմենք») այն է, որ Կոստանյանցը վերագրել է Մարտիրոս Խարբերդցուն, իսկ երկուսի (7-րդի և 8-րդի) սկսվածքները շատ են նման Կոստանյանցի կողմից Խարբերդցուն վերագրված բանաստեղծությունների սկսվածքներին: Դրա համար էլ նա գրում է. «Այդ տաղերը պատկանում են Մարտիրոս Խարասարցուն և Մարտիրոս Խարբերդցուն, որոնք ավելի վաղ են ստեղծագործել: Նրանց տաղերը կան դեռևս 1617 թվականի ձեռագրերում, իսկ Ղրիմեցու գրական գործունեությունը ներփակվում է 1652—1683 թվականներն ընդգրկող ժամանակաշրջանի մեջ»¹⁷: Այսինքն՝ պատասխանելով Պոստուրյանի առաջադրած հարցին, գտնում է, որ այդ 8 տաղերի հեղինակը «Մարտիրոս Ղրիմեցու հետ» նույնը չէ¹⁸:

Ստորև մենք կփորձենք ճշտել, թե իսկապես ում գրչին են պատկանում հիշյալ 8 բանաստեղծությունները: Բայց այն հետևությունը, որ գրանք Մարտիրոս Ղրիմեցունը չեն, ճիշտ է: Ձեռագիրը չէր կարող 1614 թվականից ավելի ուշ գրված լինել¹⁹, ուրեմն և չէր կարող պարունակել Մարտիրոս Ղրիմեցու տաղերը: Այն ենթադրությունը, թե հիշյալ 8 ստանալորները կարող են լինել նաև Մարտիրոս Խարբերդցու հեղինակությունները, մեզ երկրայելի է թվում: Նախ, ինչպես արդեն վերը ցույց տվինք, Խարբերդցու ստանալորների այն ցանկը, որ բերում է Կոստանյանցը, պարզ շփոթության արդյունք է: Թե ըստ Վիեննայի Մխիթարյան Մատենադարանի Յուզյակի, թե Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրերի²⁰, Մարտիրոս Խարբերդցու անունով հայտնի է միայն

16 Տե՛ս «Նավասարդ» 1923, Ա հատոր, Գ պրակ, էջ 74, Մ. Պոստուրյանի «Հին անձանոթ երգիծարան մը» հոդվածը:

Հիշյալ ստանալորները հետևյալներն են.

- 1 Այրն ասէ՛ առաքեցար,
- 2 Այրն ասէ՛ այսօր խմենք,
- 3 Այրն ասէ՛ ապրի թաղաւոր,
- 4 Այսօր գրեղ տեսալ և ուրախացալ,
- 5 Աստուած զայս տունս շէն պահէ,
- 6 Աստուած օգնէ թաղաւորին,
- 7 Օրհնեալ է հայրն անձին որդին,
- 8 Օրհնեցէք զհայրն աստուած:

17 Ա. Մարտիրոսյան, նշվ. աշխ., էջ 179:

18 Անդ:

19 Այդ ձեռագիր տաղարանի մասին Պոստուրյանն իր հոդվածում հայտնում է, որ գրված է եղել Ստեփանոս Թոխաթցու ձեռքով, Կաֆայում (տե՛ս «Նավասարդ», 1923, Ա հատ., Գ. պրակ, էջ 73): Սա նշանակում է, թե այդ ձեռագիրը պետք է գրված լինի օչ զարի սկզբում, ոչ ուշ, քան այն ժամանակ. երբ Ստեփանոս Թոխաթցին դեռ Կաֆայում էր գտնվում՝ 1602—1614 թթ. ընթացքում:

20 Ստանալորը տե՛ս Մաշտոցյան մատենադարանի № № 33, 8968, 3081, 7709, 5623, 695, 7717, 8463, 2676, ձեռագրերում:

«Վասն շախուի» տաղը: Պոստուրյանի մեջ բերած ցանկի ոտանավորներից երկրորդը՝ «Այբն ասէ՛ այսօր խմենք» (կամ համաձայն «Լիեննայի Մխիթարյան Մատենադարանի № 344 և Մաշտոցյան Մատենադարանի № 3860 ձեռագրերի» («Այբն ասէ՛ այսօր ըմբեմք») սկսվածքով տաղը, որ Կոստանյանցը Խրաբերդցուն է վերագրել, Մատենադարանի թեմատիկ ցուցակում (ձեռագիր) դրված է Մարտիրոս Խարասարցու երկերի շարքում: Մենք ևս հակված ենք մտածելու, որ այն իսկապես Մարտիրոս Խարասարցունն է: Այդ ենթադրության համար մեզ հիմք է տալիս տաղերն ըստ նման հատկանիշների ջոկջոկելու և ըստ այդմ այս կամ այն հեղինակինը համարելու հենց իր՝ Կոստանյանցի, կիրառած բանասիրական ճիշտ սկզբունքը: Այս բանաստեղծությունները, իսկապես, նման են թե՛ ընդհանուր այբբենական կարգի հորինվածքով, թե՛ քառյակների վերջին տողերի կրկնությամբ, թե՛ օրհնաբանական-մաղթական բնույթով և թե՛ լեզվա-ոճական առանձնահատկություններով, իսկ երբեմն նաև ողով ու բովանդակությամբ²¹

Ահա, մեր քննարկման առարկա «Այբն ասէ՛ այսօր ըմբեմք» տաղը ևս, նույն սկզբունքով համադրելով «Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս» բանաստեղծությանը (որ կրում է Խարասարցու սնունը) և Կոստանյանցի կողմից իրավացիորեն Խարասարցուն վերագրված, «Այսօր խմենք քաղցր և յորդոր» սկսվածքով տաղին, նկատում ենք դրանց ակնհայտ նմանությունները: Մասնավորապես քննարկվող տաղի և «Այսօր խմենք քաղցր և յորդոր» բանաստեղծության նմանությունը ոչ միայն տողերն այբբենական կարգով սկսելու սկզբունքի մեջ է, այլև համանման բնույթի կրկնակների ասկայությունն, ինչպես նաև հավաստիորեն Խարասարցու գրչին պատկանող գինու և ուրախության երգերի համար բնորոշ «տանուտերին» (տանտիրոջը) դիմելու եղանակի, որը կիրառվում է հիմնականում կրկնակների մեջ, այսպես.

Ուրախ լեր, ուրախ լեր,

Տանուաւէր ասպնջական, ուրախ լեր²²:

Քննվող ոտանավորի Խարասարցու գրչին պատկանելու ապացույցներից մեկն էլ լեզվա-ոճական արտահայտչական այն նմանություններն են, որ գտնում ենք այս ոտանավորի ու անվերապահորեն Խարասարցունը համարվող երկերի մեջ: Այսպես, այստեղ էլ, ինչպես «Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս» տաղում, «Վ» տառով տող կազմելու համար գործ է ածվում «վեց» (թաս) խմելու արտահայտությունը, քննվող տաղում հետևյալ ձևով.

Սեն ասէ սպիտակ տուէլ,

Վեմ ասէ, վեց ու վեց²³:

21 Օրինակ. «Աստուած օգնէ թագաւորին», «Աստուած զայս տունս շէն պահէ», «Աստուած օգնէ այս կնքահօրն և իր սանին» սկսվածքներով ոտանավորները միմյանց նման են ծիսական արարողությունների (հարսանիքի, մկրտության և այլն) նկարագրություններով: «Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս» և «Այսօր խմենք քաղցր և յորդոր» սկսվածքով երգերն էլ միմյանց նման են ուրախության ու գինի վաշխելու կոչով:

22 Մատենադարանի ձեռ. № 3860, էջ 194բ—195ա:

23 «Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս» սկսվածքով երգում համապատասխան տողերն ունեն հետևյալ պատկերը.

Սիրով խմէ՛ վեց քաս ի յիս,

Վեց տաս ու վեց հարիւր շահիս:

Այստեղ ևս, ինչպես Խարասարցու մի շարք այլ երգերում, «Կ» տառը զուգակցվում է «Կարաս բանալ» արտահայտությունը²⁴: «Մ» տառով տող կազմելու համար օգտագործվում է «ծառա» բառը²⁵ և այլն:

Իրավացի են մեր բանասերները, երբ 17—18-րդ դարերի ձեռագրերում սփռված և հեղինակների մասին հիշատակություն չունեցող բազմաթիվ ոտանավորներն իրարից տարանջատելու հարցում այնքան մեծ նշանակություն են տալիս այսպիսի նմանություններին ու զուգահեռություններին: Ձեռքի տակ այլ կովանների շղջության պայմաններում դրանք գրեթե միակ փաստարկներն են մնում ապացուցելու, թե ում գրչին է պատկանում այս կամ այն երգը: Հենց դրանք էլ մեզ իրավունք են տալիս պնդելու, որ «Այրն ասէ՛ այսօր ըմբեմք» սկսվածքով տաղը Մարտիրոս Խարասարցունն է:

Պոստուրյանի կազմած ցանկից երկու ոտանավոր կա (առաջինը՝ «Այրն ասէ՛ առաքեցար...» և երրորդը՝ «Այրն ասէ՛ ապրի թագաւոր...») իրենց հերթին ոճական ու կառուցվածքային առումով նման են վերը հիշատակված բոլոր այն ոտանավորներին, որոնք կամ ունեն Խարասարցու հիշատակությունը, կամ բնույթով համընկնում են անվերապահորեն նրանք համարված բանաստեղծություններին: Այս նմանությունը հնարավոր եղավ պարզել Մատենադարանի մի շարք ձեռագրերի ուսումնասիրությունը, ձեռագրեր, սրտնցում ևս պնդեցին համանման սկսվածք ու Մարտիրոսի անունն ունեցող երգերի տարբերակներ:

Միմյանց հետ համեմատելով մի կողմից «Աստված օգնէ այս կնքահօրն և իւր սանին», «Այսօր դքեղ տեսայ և ուրախացայ», «Աստուած օգնէ թագաւորին», «Աստուած դայս տունս շէն պահէ» տաղերը, որոնց Խարասարցու գրչին պատկանելի այսօր այլևս կասկած չի հարուցում, և մյուս կողմից վերը հիշատակված այդ երկու («Այրն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի»²⁶ և «Այրն ասէ՛ ապրի թագաւոր շատ ժամանակ»²⁷), բանաստեղծությունները, նկատում ենք, որ սրանց բոլորի մեջ էլ առկա է բառյակների վերջնատողերի միատեսակ կրկնությունը, տողակապերի միևնույն այբբենական սկզբունքը, ինչպես նաև արտահայտչական միջոցների ու ձևերի ակնբախ նմանությունը:

Համեմատությունից երևում է նաև, որ ինչպես «Այրն ասէ՛ այսօր ըմբեմք» երգում, սրանց մեջ ևս այբբենական կարգ ստեղծելու համար հեղինակը շատ հաճախ կրկնում է այն նույն բառերը, որոնք պատահում են հավասար կերպով Խարասարցու գրչին պատկանող տաղերում: Օրինակ, «Այսօր խմենք քաղցր և յորդոր» հայտնի ոտանավորում «Շ» տառով սկսվող տողի մեջ գործ է ածված «շիշա» բառը՝ «Շիշան ի ձեռն է ահաւոր»: Նույն բառը տեսնում ենք նաև բննվող երկու բանաստեղծություններում՝ «Շան ասէ՛ շիշէն ի ձեռքբա, որ նաչեցար» և «Շան ասէ՛ շիշան ի յիմ ձեռիս առի» ձևերով: Ինչպես տեսնում

24 Այստեղ՝ «Կենն ասէ՛ կարաս բացեր», իսկ «Այրն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի» երգի մեջ՝ «Կենն ասէ՛ կարաս բանամ, բերեմ զինի»:

25 Այստեղ՝ «Ման ասէ՛ ծառայս ամէն» իսկ «Այրն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի» երգի մեջ էլ «Ման ասէ՛ ծառայս խրմէլ զաւճ տելի»:

26 Մրա օրինակները կան Մատենադարանի № 8968 (էջ 125բ—127բ), № 8908 (էջ 54ա), № 5954 (էջ 19ա—բ), № 8540 (էջ 17ա—19ա) և № 9227 (էջ 120բ—121բ) ձեռագրերում, Հրատարակվում է առաջին անգամ մեր կազմած բնական բնագրով, «Տաղ վասն ուրախութեան զեղեցիկ» խորագրով:

27 Հանված է Մատենադարանի № 4426 (էջ 11ա—12բ) ձեռագրից, «Տաղ նոր փեսայի զովասանք» խորագրով: Հրատարակվում է առաջին անգամ:

ենք, սրանց մեջ նույնն է ոչ միայն «Շ» տառի համար օգտագործված բառը, այլև շիշան (շիշը) միշտ ձևորում ունենալու պատկերը:

Այնուհետև, ինչպես «Այբն ասէ՛ այսօր ըմբեմք» ոտանավորում, քննվող «Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի» տաղի մեջ ևս «վ» տառի համար օգտագործվում է «վեց» բառը «վեն ասէ՛ վեց, վեց ու վեց, մեկ հետ մեկի» ձևով: Իսկ ինչպես վերը տեսանք, «վեց» բառի օգտագործումը (նույն վեց թաս խմելու իմաստի հետ կապված) առկա էր հավաստիորեն Խարասարցու գրչին պատկանող «Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս» սկսվածքով ոտանավորում:

Շիշատակվածներից բացի կան բառային ուրիշ նմանություններ ևս, օրինակ. «Ժ» տառով տող կազմելու համար և քննվող ոտանավորում, և հավաստի կերպով Խարասարցու գրչին պատկանող բանաստեղծություններում օգտագործված է «Ժողովեցան»²⁸ բառը, «Կ» տառով տողի համար՝ «Կարաս բանալ»²⁹, «Գ» տառով տողի համար՝ «գաւաթ»³⁰ և այլն: Այս նմանությունները բանաստեղծական առումով փոքր-ինչ միօրինակություն են ստեղծում, բայց դյուրացնում են դրանց հեղինակի իսկություն ճշտումը, հիմք տալիս մտածելու, որ քննվող երկու բանաստեղծությունները Խարասարցու հեղինակություններն են:

Պոտուրյանի կազմած ցանկի այս երեք («Այբն ասէ՛ այսօր ըմբեմք» «Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն» և «Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի») ոտանավորները Մարտիրոս Խարասարցունը համարելու մեր ենթադրությունը շատ է սատարում նաև դրանց թեմատիկ ու իմաստային համադրումը՝ այն երգերին, որոնք Կոստանյանցի ու Մարտիրոսյանի կողմից իրավացիորեն նրանն են համարվել: Այսպես. «Տաղ նոր փեսայի գովասանք» խորագրով երգը համակողմանիորեն համապատասխանում է Խարասարցու այն երգերին, որոնց մեջ մանրամասն նկարագրվում են զանազան ծեսեր (հարսանիք, երեսայի մկրտություն, նորաշեն տան օրհնություն) և դրանց հետ կապված կրօնական արարողություններ: Մեր քննարկած երգն ու հավաստի կերպով Խարասարցու գրչին պատկանող «Տաղ հարսանեաց և ուրախութեան, ընտիր և գեղեցիկ», «Տաղ ուրախութեան», «Տաղ կնքտուքի և տղարուքի, կնքահօր և իւր սանի» տաղերը միմյանց նման են նաև իրենց բնույթով: Դրանք կարծես իսկապես օրհնարանություններ ու մաղթանքներ են: Դա ընդգծվում է հատկապես ոտանավորների յուրաքանչյուր քառյակի վերջին կրկնակ տողերի միջոցով՝ «Աստուած զայս տունս շէն պահէ» «Աստուած օգնէ թագաւորին», «Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին» և «Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ» (վերջինը մեր քննարկած երգի կրկնակ տողն է):

Իսկ «Այբն ասէ՛ այսօր ըմբեմք» և «Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի» երգերն իրենց հերթին բովանդակությամբ ու բնույթով լիովին համընկնում են Խարասարցու գինու և ուրախության երգերի խմբին: Դրանց մեջ ինչպես նրա

28 Ժեն ասէ՛ ժողովեցան բազում հրեշտակք (քննարկվող «Տաղ նոր փեսայի գովասանք» երգում), «Ժողովեցան բազում ժողովք...», («Աստուած օգնէ այս կնքահօրն» տաղում), «Ժողով առնեն շատ թագաւոր» («Այսօր խմենք քաղցր և յորդոր» տաղում) և այլն:

29 Կենն ասէ՛ կարասով շուրն դառնայ բաժակ («Տաղ նոր փեսայի գովասանք»), Կենն ասէ՛ կարաս բանամ, բերեմ գինի (քննարկվող երկրորդ «Տաղ վասն ուրախութեան գեղեցիկ» երգում), «Նս քեզ կարաս բանամ գերիս» («Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս» երգում):

30 «Գաւթն, որ եկ մեծ «ամնով յիս» («Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս») «Գաւթ տուր ինձ և սղորմեայ» կամ «Ինձ մեծ գաւթ մի տուր սիրով» («Տաղ գինոյ և ուրախութեան» ցայժմ անտիպ երգում):

տիտղոսը կրող համանման երգերում («Տաղ վասն ուրախութեան մարդկան», «Տաղ գինոյ և ուրախութեան»), նույն տիպի արտահայտութիւններով ու գեղագիտական հնարանքներով է արվում գինի վայելելու և ուրախանալու կոչը³¹:

Բացի դրանից, «Այբն ասէ՛ առաքեցար հաղար բարի» ոտանավորը իր մեջ ժամանակի ինչ-որ նշանավոր անձի (հավանաբար կրոնական խոշոր գործչի) նկատմամբ հեղինակի սիրո, հարգանքի, երախտագիտութեան ու երկյուզածութեան ակնարկ ունի: Իսկ նման բան ավելի լայն շափով դրսևորված է Խարասարցու «Արեգական նման պայծառ»³², և Կոստանյանցի կողմից նրան վերագրված «Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ» ոտանավորներում (մի բան, որն ավելի ակնհայտ երևում է դրանց գրական վերլուծումներում):

Ահա, նկատի առնելով այս բոլոր հանգամանքները և այս երեք ոտանավորները համադրելով Խարասարցու ողջ ստեղծագործութեանը, եզրակացնում ենք, որ սրանք Խարասարցու գրչին են պատկանում: Այսպիսով, «Նավասարդ»-ում Պոտուրյանի հիշատակած Տ ոտանավորներից երեքը ըստ Կոստանյանցի (և նրան հաջորդող մյուս բանասերների) Մարտիրոս Խարասարցուն են: Դրանցից երեքն էլ Խարասարցունը պիտի համարվեն մեր քննութիւնից հետո: Ցանկի մյուս երկու ոտանավորների հեղինակի մասին առայժմ ոչինչ ասել չենք կարող, քանի որ այդ սկսվածքներով ոտանավորների այլ տարբերակներ մեր ձեռքի տակ չկան և ոտանավորների սկսվածքներն էլ («Օրհնեալ է Հայր անծին Որդին» և «Օրհնեսցէք զհայրն Աստուած») դրանց հեղինակի ով լինելու մասին որևէ բան ասել չեն կարող. դրանք միջնադարում շատ ընդունված կրոնական ոտանավորների սկսվածքներ են: Թեև առաջին հայացքից թվում է, թե դրանք ինչ-որ նմանութիւն ունեն այն երկու ոտանավորներին («Արհնեսցուք մեք միաբան ըզՀայր և զՈրդի և զսուրբ Հոգին» և «Անմահ արքային տաճար, մեզ յոյս ապաւեն և ճար»), որ Կոստանյանցը վերագրել է Մարտիրոս Խարասարցուն, սակայն, ինչպես արդեն ասել ենք, Կոստանյանցի այդ եզրակացութիւնը թյուրիմացութեան արդյունք է և Տաշյանի Ցուցակում Խարասարցու անունով նման ոտանավորներ չկան: Այստեղից պարզ է, որ դրանք Մարտիրոս Խարասարցունը համարելու հիմք ևս չունենք³³:

Ինչպես նշեցինք, «Տաղ ի վերայ Կաֆայ քաղաքին, ասացեալ է վասն ուրախութեան» խորագրով ոտանավորը³⁴ Ղ. Ալիշանը վերագրել է Մարտիրոս

31 Այս շարքին է պատկանում նաև «Այսօր խմենք քաղցր և յորդոր» սկսվածքով երգը, որը Կոստանյանցն իրավացիորեն Խարասարցուն է համարում:

32 Մաշտոցյան Մատենադարան, ձեռ. № 10208, էջ 158բ—159ա: Կա նաև Վիեննայի մատենադարանի № 1002 ձեռագրում, էջ 184բ (տե՛ս Ոսկյան, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մխիթարեան մատենադարանի ի Վիեննա, 1963, էջ 595): Այստեղ հեղինակի անունը հիշատակված է Մարտիրոս Խարասարցու ձեռով:

33 Հարկ ենք համարում նշել, որ նկատի առնելով Մարտիրոս Խարասարցու աշխարհայացքն ու նրա մի բանի կրոնական ոտանավորների ընդհանուր բնույթը, կարելի է ենթադրել, որ այս երկու երգերը ևս նրա գրչին են պատկանում: Բայց ձեռքի տակ չունենալով ոչ այդ ոտանավորները և ոչ էլ դրանց մասին որևէ այլ բանասիրական տեղեկություն, իրավունք չենք վերապահւմ պնդել այդ ենթադրութիւնը:

34 Սրա տարբերակները կան Մաշտոցյան Մատենադարանի հետևյալ ձեռագրերում. № 7707 (էջ 18ա—19բ), № 3081 (էջ 108բ—109բ), № 7709 (էջ 90ա—90բ), № 3411 (էջ 90ա—91ա), № 7714 (էջ 90ա—91ա), № 2939 (էջ 1025ա—1026ա) և № 1636 (էջ 189բ—192ա): Հրատարակել են՝ Ծ. Շահազիզը (տե՛ս «Ազգագրական հանդես», Թիֆլիս, 1901, էջ 45) և Ղ. Ալիշանը (տե՛ս «Հայապատում», էջ 582):

Ղրիմեցուն, իսկ Ա. Մարտիրոսյանն իրավացիորեն տաղի հեղինակ է համարում Մարտիրոս Խարասարցուն: Միանգամայն համաձայն լինելով Մարտիրոսյանի այդ եզրակացությունը, մենք մեր կողմից ցանկանում ենք ավելացնել այդ կարծիքը հաստատող մի բանի փաստ ևս:

Նախ, ինչպես հավաստի կերպով Խարասարցուն պատկանող «Տաղ կնքտուքի և տղարուքի», «Տաղ հարսանեաց և ուրախութեան» և «Տաղ ուրախութեան» բանաստեղծություններում, այնպես էլ բնավող «Տաղ ի վերայ Կաֆայ քաղաքին» երկի մեջ կրկնակ վերջնատողը մաղթական-օրհնաբանական բնույթ ունի («Աստուած թող շեն պահէ դԿաֆայ») և իր ձևով ու բառամթերքով շատ նման է վերը նշված ոտանավորների կրկնակ-վերջնատողերին («Աստուած զայս տունս շէն պահէ», «Աստուած օգնէ թագաւորին» և այլն):

Այնուհետև, ինչպես Խարասարցու «Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ» և «Այրն ասէ առաքեցար հաղար բարի» ոտանավորներում, այստեղ ևս ժամանակի քաղաքական կացությունն ու հարաբերությունների մասին այլաբանական ակնարկն արվում է զրեթե նույն բառերով ու արտահայտություններով: Այսպես, առաջին ոտանավորում, գովաբանելով ժամանակի ինչ-որ հայտնի անձնավորության, Խարասարցին վերջում որպես մաղթանք ասում է.

Զար քշնամին ի քէն հեռանայ,
Պատիւ քո մեծութեան այլ խիստ լինանայ...

Իսկ մյուս ոտանավորում, նկարագրելով այդ նույն անձնավորության գալուստն իրենց մոտ և այդ առիթով նրա պատվին կազմակերպված խնջույքը, որպես բաղձանք գրում է.

Զան ասէ՛ շար քշնամին թող խաւարի,
Պէն ասէ՛ պատիւ պարտիմ իմ պարռնի...

«Տաղ ի վերայ Կաֆայ քաղաքին» բանաստեղծության մեջ տեսնում ենք զրեթե նույն բառերով հյուսված նույն մաղթանքը, այս անգամ արդեն քաղաքական ենթարևագրով, հասցեագրված Կաֆա քաղաքին և հայ ժողովրդին.

Զար քշնամին թող վերանայ,
Պատիւ հայոցս բարձրանա...³⁵

Այստեղ, ինչպես տեսնում ենք, նմանությունը ոչ միայն բառամթերքի ու լեզվա-ոճական արտահայտությունների մեջ է, այլև գաղափարական նպատակամիտման: Մի բան, որ իր հերթին վկայում է այս երեք բանաստեղծությունների հեղինակի նույնությունը:

Այսպիսով, ստացվեց 10 բանաստեղծություն, որոնցից 7-ը տպագրված են, իսկ 3-ի մասին բանասիրության մեջ միայն խոսվել է: Սրանից բացի Խարասարցու գրչին են պատկանում ուրիշ 5 բանաստեղծություններ, որոնք հիշատակված են Մատենադարանի ցուցակներում, դրանք են № 2394 ձեռագրում (ժամանակ ժէ դար) պահպանված «Տաղ գինւոյ և ուրախութեան» («Միշտ յամենայն ժամ, տանուտէր» սկսվածքով) բանաստեղծությունը (էջ 204ա—206բ), որն իր մեջ ունի հեղինակի լրիվ անունը՝ Մարտիրոս Խարասարցի ձևով: Ապա Մատենադարանի № 10208 ձեռագրում (ժամանակ ժէ—ժԸ դար)

³⁵ Մեջբերումը կատարել ենք մեր կազմած քննական բնագրից:

պահպանված 4 այլ բանաստեղծություններ, որոնք հեղինակի անունը պահպանել են Մարտիրոս Ղարաճարսի ձևով. դրանք են «Տաղ Ղարաճարսի Մարտիրոսէ» («Յուր եկի հանդիպեցայ ես», էջ 152բ—153ա), «նորին Մարտիրոսի է ասացեալ տաղս» («Իմ սիրտս ինձի համբեր չի տար», էջ 153ա—153բ), «Տաղ դիզուէ Ղարաճարսի Մարտիրոսի է ասացեալ» («Քանի ճէֆա անէս, հե՛յ եար», էջ 158ա—158բ) և «նոյն Մարտիրոսի ասացեալ, («Արեգական նման պայծառ», էջ 158բ—159ա):

Այս բանաստեղծությունների բնագրերը հրատարակության են ներկայացվում առաջին անգամ: Առաջին անգամ են տպագրվում նաև «Այբն ասէ՛ այսօր ըմբեմք», «Այբն ասէ՛ առաքեցար հաղար բարի» և «Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ» սկսվածքներով բանաստեղծությունները, որոնց բնագրերը ևս կաղմված են համաձայն Մաշտոցյան Մատենադարանի գրչագրերում պահպանված օրինակների:

Նախկինում տպագրված մյուս տաղերը առաջին անգամ ներկայացվում են համեմատական բնագրերով:

Այսպիսով, ձեռքի տակ ունենք Մարտիրոս Խարասարցուց մեզ հասած 15 բանաստեղծություն: Դա փոքր թիվ չէ, որպես միջնադարյան մի բանաստեղծի ժառանգություն:

1. ՏԱՂ ՎԱՍՆ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ

- Այբն ասէ՛ այսօր ըմպեմք,
 Բեն ասէ՛ բերեք գին[ի].
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Գիմն ասէ՛ գինիս անուշ,
 Դուն ասէ՛ դուր է տեղիս,
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 5 Եչն ասէ՛ իջնումք ի վայր,
 Զան ասէ՛ զիս կոշէցէք:
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Էն ասէ՛ եմ ես ու ես,
 Ըթն ասէ՛ ընդ մեզ աստուած,
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Քօն ասէ՛ թագաւոր եմ,
 10 Ժէն ասէ՛ ժամանակիս,
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Ինն ասէ՛ ինչ լաւ եմ ես,
 Լին ասէ՛ լաւ քան զամէն.
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Խէն ասէ՛ խնդամք այսօր,
 Ման ասէ՛ ծառայքս ամէն.
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 15 Կենն ասէ՛ կարաս բացէք,
 Զօն ասէ՛ մեզ արբուցէք,
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Զան ասէ՛ ձայնիւ գոշեմք,
 Ղատն ասէ՛ եղանակեմ,
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Ծեն ասէ՛ ճեմեմք այսօր,

- 20 Մենն ասէ՛ մանուկս ամէն,
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Յեն ասէ՛ յիս խմեցէք,
 Նուն ասէ՛ նոր շիշէով.
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Շան ասէ՛ շուտ խմեցէք,
 Ոն ասէ՛ որ գայ ի յիս.
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
- 25 Չան ասէ՛ շերթանք ի տուն,
 Պեն ասէ՛ պատիւ արէք.
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Զէն ասէ՛ չոր է գինիս.
 Ռան ասէ՛ առատ տուր յիս,
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Սեն ասէ՛ սպիտակ տուէք,
- 30 Վեզն ասէ՛ վեց, վեց ու վեց.
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Տին ասէ՛ տուէք ի յիս,
 Բէն ասէ՛ բարունիս.
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
 Յօն ասէ՛ ցնծամք այսօր,
 Իիւնն ասէ՛ հիւրերս ամէն.
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:
- 35 Փիւրն ասէ՛ փառք տամք այսօր,
 Քէն ասէ՛ քահանայիւր,
 Ուրախ լեր, ուրախ լեր,
 Տանուտէր ասպնջական, ուրախ լեր:

2. ՏԱՂ ՆՈՐ ՓԵՍՍՅԻ ԳՈՎԱՍՍԱՆՔ

Այրն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ,
 Բէնն ասէ՛ բարի թագաւոր մեզի երրակ,
 Գիւմըն ասէ՛ գանկուռ ոսկէ և աշտանակ,
 Այրն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:

- 5 Դան ասէ՛ դու թագաւոր մեզի երրակ,
 Եչն ասէ՛ երեստ է լոյս զեա բզճրակ,
 Զան ասէ՛ զի լոյս ծագիս մեզ համարձակ,
 Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:
- էն ասէ՛ եկայք առ քեզ և զքեզ տեսաք,
 10 Ըրն ասէ՛ քոյ լոյս երեստ մեք նայեցաք,
 Թօն ասէ՛ թագաւոր ես դու մեզ հեմակ,
 Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:
- Ժէն ասէ՛ ժողովեցան բազում հրեշտակք,
 Ինին ասէ՛ երկնից բերին քեզ լոյս թագ,
 15 Լիւնն ասէ՛ լոյս ու պայծառ քան զարէգակ,
 Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:
- Խէն ասէ՛ խնդամք և մեք յոյժ և փափակ,
 Ծան ասէ՛ ծառ վարթենոյն, որ դուք բուսաք,
 Կենն ասէ՛ կարասովն ջուր՝ դառնայ բաժակ,
 20 Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:
- Հոն ասէ՛ հարսըս մաքուր և իսպիտակ,
 Զան ասէ՛ թագաւորաց սայ նմանակ,
 Ղատն ասէ՛ զամպարն (անընթեռնելի բառ),
 Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:
- Ճէն ասէ՛ ճիւղք վարթենոյն մեծ բարունակ,
 Մէնն ասէ՛ մէջ վարդեյնոյն, որ դուք նըստաք,
 Յին ասէ՛ ելեր ճիւղքն հաստ ու բարակ,
 Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:
- Նուն ասէ՛ նոր թագաւորք գեղ ու քաղաք,
 30 Շան ասէ՛ շիշէն ի ձեռքըտ, որ նայեցաք,
 Ոն ասէ՛ ի քոյ ձեռացըտ խմեցաք,
 Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:
- Զան ասէ՛ շար թշնամիտ գետնին յատակ,
 Պէն ասէ՛ պտուղ շարին վառվի կրակ,
 35 Զէն ասէ՛ թէ շար մարթոյն և ի [կրրակ],
 Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:
- Ռան ասէ՛ ռարին հասոյց ըզքեզ որթեակ,
 Սէն ասէ՛ սուրբ քահանիւք առիր պսակ,
 Վեւըն ասէ՛ վերայբերէ զքեզ պատարակ,
 40 Այբն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:
- Տիւնն ասէ՛ դուն Սայրեկայ որդին Սահակ,
 Բէն ասէ՛ բարունն երեստ խոյն փոխանակ,

Ցոն ասէ՛ ցընծամք և մեր եռափափակ,
Այրն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:

45 Ինն ասէ՛ լ իւսին սրտակն բոլորակ,
Փիւրն ասէ՛ փախչի, ի քէն շար մշակ,
Քէն ասէ՛ ես Մարտիրոս և անառակ,
Այրն ասէ՛ ապրի թագաւորն շատ ժամանակ:

3. ՏԱՂ ՎԱՍՆ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ ԳԵՂԵՑԻԿ

Այրն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի,
Բենն ասէ՛ բարի հարիւր հազար բարի,
Գիմն ասէ՛ գաւաթ խըմէ իմ սիրելի,
Այրն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

5 Դան ասէ՛ դու սիրելի, մեզ ըղձալի,
Եչն ասէ՛ ելար ՛ւ եկիր առ մեզ հիմի,
Ջան ասէ՛ զմեզ սիրեցիր յոյժ պատուելի,
Այրն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

էն ասէ՛ եկար առ քեզ հոգով ի լի,
10 Ըթն ասէ՛ ընդ թո սիրելի, ուրախալի,
Թօն ասէ՛ թող դուն ապրիս թագում տարի,
Այրն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

Աղբյուրներ.

- A = ձեռ. № 8968, ժամանակ՝ 1556, էջ 125բ—127ա:
B = ձեռ. № 8908, ժամանակ՝ ժթ, դ., էջ 54ա:
C = ձեռ. № 5954, ժամանակ՝ 1780—1789, էջ 19ա—բ:
D = ձեռ. № 8540, ժամանակ՝ 1799, 1893, էջ 17ա—18ա:
E = ձեռ. № 9271, ժամանակ՝ ժէ դ., էջ 120-բ 121բ:

Խորագիր.

- A Տաղ վասն ուրախութեան զեղեցիկ:
CD Տաղ բարեկամի:
B Անխորագիր:
E Տաղ ազնիւ:

2 CD բարի տեսար:

4 E կրկնակ տողը՝ չիք. (այդպես բոլոր բառակցներում, ուղղակի միայն ըստ այբուբենի):

5 CD սիրեցէր զմեզ:

6 B ու եկիր: յիմի CD լ՛ չիք:

7 CD սիրեցէր ո՛վ պատուելի:

9 CD եկայք E իլնի:

10 A ընթն-սիրելի CD ըն փի ընդ: թոյ տեսլեանդ ուրախալի E ընդ փի ընն: սիրելիդ:

11 BCDE թոն A ապրես B ապրիս իմ սիրելի CDE դու:

Ժէն ասէ՛ ժամանակաց դու գովելի,
 Ինին ասէ՛ ի քեզ եկանք հոգով ի լի,
 15 Լինն ասէ՛ լոյսն երկնային ի քեզ հանգչի,
 Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

Խէն ասէ՛ խրմէ կկթխայտ, թէ քեզ պիտի,
 Ծան ասէ՛ ծառայս խրմէ գաւ 'մ աւելի,
 Կենն ասէ՛ կարաս բանամ, բերեմ գինի ,
 20 Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

Հոն ասէ՛ հոգով ըզքեզ սիրել պիտի,
 Չան ասէ՛ ձայնիւ գոչեմ քեզ երանի,
 Ղատն ասէ՛ զամբարն արաւ զմեզ արժանի,
 Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

Ճէն ասէ՛ ճորտ ու ծառայ դանձն իմ արի,
 Մենն ասէ՛ մեծարեցիր զինչ որ չէի,
 Յին ասէ՛ յեկար 'ւ եկիր առ մեզ տեսի,
 Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

Նուն ասէ՛ նոր կթխայտով խրմել պիտի,
 30 Շան ասէ՛ շիշան ի յիմ ձեռիս առի,
 Ոն ասէ՛ ուստի ծառայս ուրախ լինի,
 Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

Չան ասէ՛ շար թշնամին թող խաւարի,
 Պէն ասէ՛ պատիւ պարտիմ իմ պարոնի,
 35 Զէն ասէ՛ ջուրն ու գինին շատ կու լինի,
 Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

-
- 14 A ինն: եկայք CD ոտը շիք E ի մե անկաք:
 15 B լինն CE լուսն D լն ասէ:
 17 ABE կկթխատ գով քեզ:
 18 A խրմէ նաւ նաւելի B խմէ՝ առնու էլի C խրմէ, գաւ դաւելի E խրմէ նաւ նաւ լինի:
 19 A բանամք, բերեմք E բանամք, բերինք:
 22 B ձայն աստուծոյ կոչեն քեզ:
 23 CD զամբար վառեաց մեզ զիշերի E զամպար:
 25 CD ծառայ ես գիս արի:
 26 B գի նոր չէի CD մեծարեցեր:
 27 B Յին ասէ՛ յիւր արեզի զմեզ տես C յուսով եկիր առ մեզ յիմի D յուսով եկիր, առիք հմի:
 29 B նունն A կթխանով D կթղայով:
 30 B ձեռքս CD շուշան ի յիմ ձեռս պիտի E իմ ձեռքս:
 31 AB որ քո ծառայս նոր զըմբաղի E որ քո ծառայսըն զըմազքի:
 33 B թշնամիքն թող հասարի CD թշնամին ամօթ լինի E քո խաւարի
 34 AB պարոնին C աէրն ոսէ:
 35 ABE ջուր ու գինի:

- Ռատն ասէ՛ ուրիշն երէտ ըզքեզ ինձի,
 Սէն ասէ՛ սուրբ գաւաթով խըմել պիտի,
 Վետն ասէ՛ վեց, վեց ու մէց հետ մէկի,
 40 Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

Տիւնն ասէ՛ տո՛ւր ես խըմեմ մէկ մի քանի,
 Բէն ասէ՛ բամբակ մարդկան մեծաց ազգի,
 Տոն ասէ՛ ցընծամք ամէնքս յոյժ խընդալի,
 Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

- 45 Ինն ասէ՛ հիւրնկալար զմեզ բարի,
 Փիւրն ասէ՛ փառք և պատիւ իմանալի,
 Քէն ասէ՛ քո ծառային Մարտիրոսի:
 Այբն ասէ՛ առաքեցար հազար բարի:

4. ՏԱՂ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ ՍԵՂԱՆՈՅ ԵՒ ԳԻՆՈՅ ՀԱԻԱՍԱՐ ԱՄԵՆԱՅՆ

Այսօր խմենք քաղցր և յորդոր,
 Բարեկամաց ի հետ բոլոր,

- 37 D ուրբի ներէս CD ըզքեզ մեզի E Ռան երես:
 38 C ճաշակել պիտի D ճաշել պիտի E սպիտակ տուէք, առէք խարճի լինի:
 39 B վեց, յիւր մէկ մէկի C վեց հետ վեցն, բիշ է ընձի D վեց, բիշ է ինձի E հետ մէկ մէկի:
 41 B մէկ քանի CD տուր ինձ խմեմ մէկ քանի մի:
 42 B մարդկան մեծագոյն CD մարդիքս սխրալի:
 43 B ամէն CD յոյժ՝ շիր:
 45 CD տողը շիր:
 46 CD փառափորեմք զՏէրն ամէնի:
 47 B ծառայի E քո ծառային՝ Աստվածատրին:
 48 CD քէն ասէ՛ քեզ գոհութիւն աստուած բարի: Մրանից հետո CD ունեն նաև հա-
 վելյալ 3 տողեր, որոնք մեր կարծիքով ուշ ժամանակներին հավելում են, դրանք են՝
 O ասէ՛ օրհնէալ անունդ անբաւելի,
 Քէն ասէ՛ Քղիբներիս զլուխն ապրի,
 Այբն ասէ՛ հասաւ զինին, ե՛լ ու կորի:
 I C խմինք:

Աղբյուրներ.

- A = ձեռ. № 3081, ժամանակ՝ 1917, էջ 9 բ—10ա:
 B = «Բաղմապիկ» 1875, էջ 106, և Կ. Կոստանյանց, Նոր ժողովածու, Բ պրակ,
 (Թիֆլիս, 1892), էջ 47—49:
 C = ձեռ. № 8605, ժամանակ՝ 1675, էջ 87բ—88բ:
 D = ձեռ. № 3411, ժամանակ՝ Ժէ դար, էջ 14բ—16ա:
 E = ձեռ. № 7714, ժամանակ՝ 1714, էջ 122ա—123բ:

Խորագիր.

- B Աճխորագիր:
 C Տաղ զինոյ և ուրախութեան:
 E Տաղ վասն զինոյ սաւաղէթի:

Գինիս աղէկ, ճաշակն աղւոր,
Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

5 Դուք մի՛ լնուք զգաւաթն խոր,
Եւ կամ դատարկ սլահէք սափոր,
Զի խմող մարդն է ծովի խոր.
Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

էրէց տանուտէր հարկաւոր,
10 Ի հարսանս կամ կնքաւոր,
Քող թէ կոշնն շատ կարևոր.
Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

Փողով առնեն շատ թագաւոր,
Իւր մեծամեծքն՝ ւ իշխանաւոր,
15 Կիով խմեն շատ շափաւոր.
Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

Խմեն ի լի մեծ փառչով նոր,
Մունկս անկանին զինչ մեղաւոր,
Կերպ համբուրեն, տան համաւոր.
20 Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

Հաց, միս ու հաւ, տանձ ու խնձոր,
Զայնէ գաւաթ, տայ հեռաւոր,
Ղրկեն միմեանցն սլարգեք ոսկոր.
Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

25 Ճերմակ մօրուք շատ ալևոր,
Մանուկ ընտիր և ձիաւոր,

- 3 C գինիս անուշ:
4 ABD անոյշ C խմինք E անուշ խմենք գանուշ զինին քաղցր ու յորդոր:
5 CE մի թողուք զիւր գուշն խոր D խոր:
6 ABD զսափոր BCE սլահել D եւ՝ շիք:
7 ABC ծով ի խոր:
8 AD անոյշ B այն՝ խմենք C խմինք E այսաւր խմենք գանուշ զինին:
9 AE հարկաւոր:
10 ABD ընդ հարսանիս:
11 B հարկեւոր փխ. կարևոր:
12 AD անոյշ B Այո խմենք C խմինք E անուշ խմենք գանուշ զինին:
14 A մեծամեծք CE ւ՝ շիք D մեծայ մեծք E մեծայ մեծ:
15 B խմենք:
16 ABD անոյշ C խմինք E անուշ խմենք գանուշ ոչնչաւ:
17 E խմել սլափի:
18 E ծունկ անկանինք:
19 B համբուրին, տան կամաւոր:
20 AD անոյշ B այսօր խմենք C խմինք E անուշ խմենք գանուշ զինին:
21 E հաց ու շրս, հաւ:
23 B մտգայ, ոսկոր C սլարգեք խնձոր E սլարգել:
24 AD անոյշ B այսօր խմենք C խմինք E անուշ խմենք գանուշ զինին:

Յայնժամ ամեն սէր միաւոր.

Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր

Նա տանուտէր մարդ փառաւոր,

30 Շիրշան ի ձեռն է ահաւոր,

Որ ինքն խմէ մարդ զլխաւոր,

Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

Չարէն փրկէ Տէրն երկնաւոր.

Պահէ զամէն մարդ երկրաւոր.

35 Զնչեա ի մէնչ զմարդ նենգաւոր.

Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

Ռամ խուժաղուժ կան և խոժոռ,

Սրտանեղաց նային խոտոր,

Վասն որոյ կան շուն թիւնաւոր,

40 Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

Տէր տո՛ւր բարի սէր հոգևոր,

Րամեալ մարդկան սէր բանաւոր,

Յնձան սիրով յոյժ զօրաւոր,

Անուշ խմենք քաղցր ու յորդոր:

45 Իիւծեալ մաշիմ զլուխ ի կոր,

Փառասիրիմ մարմնով զինչ հոր

Քեզ, Մարտիրոս, զինով խոշկոր

Անուշ խմենք քաղցր և յորդոր:

28 AD անուշ C խմինք E անուշ խմենք զանուշ զինխա:

31 C յինքն որ՝ չիք E ով ինքն:

32 AD անուշ B այսօր խմենք C խմինք E անուշ խմենք զանուշ զինխա:

35 C ցնչէ E մարդ:

36 AD անոյշ B այսօր խմենք C խմինք E անուշ խմենք զանուշ զինխա:

39 AD շան B որ C շատ թունաւոր E շանթիւնաւոր:

40 AD անոյշ B այսօր խմենք C խմինք E անուշ խմենք զանուշ զինխա:

43 C նորայ փխ սիրով E բանաւոր փխ զօրաւոր:

44 AD անոյշ B այսօր խմենք C խմինք E անուշ խմենք զանուշ զինխա:

46 C փառասիրեմ:

47 AD Մարտիրոսն:

48 ABD անոյշ C այսօր խմենք քաղցր և յորդոր E անուշ խմենք քաղցրիկ զինին:

5. ՏԱՂ ՎԱՄՆ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԴԿԱՆ

Այսօր տօնեմք, ձեզ աւետիս,
Ահա ցնծամք յայսմ տօնիս,
Բարօվ տեսայ զաւաթն ափիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

5 Գաւաթն որ եկ մեծ ամնով յիս,
Գինիս անուշ երբ հաշակիս,
Դու այլ խմէ զգաւաթայնիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

Ես քեզ կարաս բանամ գերիս,
10 Եւ քեզ բերեմ անուշ գինիս,
Զի դու խմես և կարմըրիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

էրէց, տանուտէր, զոր կամիս,
Եպիսկոպոս, հարեղանիս,
15 Ընդ ձեզ խմենք եօթն ութ ամիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

Թէ դու լսես իմ խրատիս,
Թող դու հազար տարի ապրիս,

Աղբյուրներ.

A = ձեռ. № 3081, ժամանակ՝ 1617, էջ 259ա—259բ:

B = ձեռ. № 8605, ժամանակ՝ 1676, էջ 89ա—89 բ:

C = ձեռ. № 7193, ժամանակ՝ ժէ դ. էջ 77ա—78 բ:

D = ձեռ. № 7714, ժամանակ՝ 1714 էջ 134ա—136 ա:

E = «Ճոպարոց», 1859, էջ 45, Մ. Միսնասարյան, «Բնար Հայկական», Ս. Պետերբուրգ, 1868, էջ 428—430 և Կ. Կոստանյանց, «Նոր ժողովածու», Բ պրակ, Թիֆլիս, 1892, էջ 49—52:

*) Այս ստանափօրը կա նաև Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի № 1042 (ժկ. 1910, էջ 312ա) ձեռագրում (ան'ս Վ. Լ. Ոսկյան, Յուշակ հայերէն ձեռագրաց Մխիթարեան Մատենադարանի Վիեննա, 1963, էջ 679):

Խորագիր

A Տաղ վասն ուրախութեան մարդկան:

B Անխորագիր:

C Տաղ ուրախութեան մարդկան:

D Տաղ զինոյ և ուրախութեան:

E Մարտիրոս Խարասարցոյ տաղ ուրախութեան:

2 C այսրմ տօնիս D այս մասանիս:

3 E յափիս:

5 A մեծամբով յիս B մեծ ամսով յիս D մեծ ամբովիս E մեծ ախպոն յիս:

6 BD գինին CE անուշ:

7 B դուն ալ BE զգաւաթնիս CD զաւաթն ի յիս:

10 B դանուշ CE անուշ:

14 AE արեղանիս E էպիսկոպոս:

15 BD ութն B խմեմ D խմեմք:

18 B բազում փիս հազար:

Ժամ ժամ խմէ, հանգչի հոգիս,
20 Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

Ինձ մեծ աման տո՛ւր թէ ունիս,
Ի քեզ նայիմք իրիցանիս,
Լի՛ց տուր, եղբայր, ի՞նչ կու նայիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս

25 Խնդամք ամեն շուրջ կարասիս,
Խորովենք հոս տաք ոչխարի միս,
Ծաղկունք քերենք մէջ ժողովիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

Կամկար կերէք դամէն բարիս,
30 Գաւաթ լցէք շուրջ սեղանիս,
Հիւրեր բազում և դրացնիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

Չայն գայ պաշտպան ի ձեր մէճլիս,
Չեզ շատ երէց գայ յայս տարիս,
35 Ղարիպ շահրիս զոր ընդունիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

Ճերմակ գինի լաւ դեզ սրտիս,
Ճաշակն անուշ, ամառն յունիս,
Մեք այլ այտից խմենք այտից,
40 Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

Յարի ի վեր, հաշտեաց ընդ յիս,
Յիս դու խմէ՛, համբուրէ՛ զիս,

19 E խմէ փխ խմէ:

22 B նայիմ D նային E նայիմք երիցանիս:

23 B եղբար CD կու հայիս:

25 B ամէնք շուրջ սեղանիս:

26 B խորեմք հաւ, սազ, ոչխրի D խորվու և հաւ, ոչխրի E հոգ տաք ոչխրի: Այս՝

26-րդ տողից հետո B ընդհատվում է մինչև 66-րդ տողը, 66—72-րդ տողերն ուղղակի հետևում են 26-երրորդին:

29 CD բերէք D բարին:

30 E կաւաթ:

31 D հուրեր:

34 A յայս՝ շիք CD այս:

35 C գորն գուն իս D որ:

37 D գինիս:

38 CD ամառն ունիս E անոյշ, համն առ ուտես:

39 D մե՛ք այլ այայտնիս:

41 C յիմ:

42 E յարի խմէ:

Նոյնպէս ամէն ժողովրդիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

- 45 Շուտով խմէ, որ դու օրհնիս,
Շատ մի՛ խմեր, քուն չի լինիս,
Որ դուն գինուն պահակ նստիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

- Չորս մեծ դաւաթ տո՛ւր թէ ունիս,
50 Չափով մի՛ տար քո ծառայիս,
Պղտոր մի՛ տար քնքուշ լերդիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

- Ջուր մի՛ խառներ, որ շուտ հարբիս,
Ջարդես քարղէն և գլորիս,
55 Ռամկաց շատ տո՛ւր յայսմ ատենիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

- Սիրով խմէ վեց թաս ի յիս,
Սէ՛րն Աստուծոյ կամ սուրբ Սարգիս,
Վեց տաս, ու վեց, հարիւր շահիս,
60 Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

Տանձ և խնձոր, նուռն իմ առջիս,
Տասըն դեկան ի գրպանիս,
Րամեալ գինի բերեմ հարկիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

- 65 Յնձման արժան արար տէր զիս,
Յաւօք մաշիմ յայսմ աշխարհիս,
Իրաին պսակ տո՛ւր կարօտիս,
Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

45 C խմէ վեց թաս դու յիս:

46 AE չլինիս:

47 E գինւոյն:

49 D տուր կամ երբիս:

53 E շոյտ ADE հարբես:

54 A քարղէն D դաւաթն փխ քարղեն E ու փխ և:

55 AC այսմ յատենիս D այսմ:

57 C թաս դու յիս D թասն:

59 AD ասն C հազար շահիս D հարիւր պահիս:

62 C ի գրպան ընդ իս D տաս: իմ գրպանիս E տասըն դեւ կան:

63 C գինին:

66 D այսմ:

Փրրկեայ մեղաց, տէր զեղկելիս,
 70 Փրկչէն խնդրեմ ողորմելիս,
 Քո Մարտիրոս Խարասարցիս,
 Աւետիս տամ հայոց ազգիս:

6. ՏԱՂ ԿՆՔՏՈՒՔԻ ԵՒ ՏՂԱՐՈՒՔԻ. ԿՆՔԱՀՈՐ ԵՒ ՍԱՆԻ

Աստուած օգնէ՛ այս կնքահօրն և իւր սանին,
 Բազում վարձ տայ հետ նոր մանկանն աշխատողին,
 Գլուխ հաւատոյ նախ և յառաջ մըկըրտութիւն,
 Աստուած օգնէ այս կնքահօրն և իւր սանին:

5 Դուռն բացաւ մեզ ի վերույտ տես երկնային,
 Երկնից իջաւ հայր և որդի և սուրբ հոգին,
 Զարգարեցան որդիք մարդկան, ազգ երկրածին,
 Աստուած օգնէ այս կնքահօրն և իւր սանին:

էրէցրն գայ և կնքահայրն ի տաճարին,
 10 Ընդ նայ ասէ խոստովանեայ զյանցանս քոյին,
 Թողու յանցանս քահանայն և տէր վերին:
 Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Ժողովեցան բազում ժողովք ի միասին,
 Իւր դայակովն կոչէ զմանուկն ի յատենին.

69 E տողը՝ չիք:

70 E փրկեայ ողորմելիս:

71 B Զարահացիս D քո՝ չիք: Զարահասարցիս Ա Զարասարցիս:

72 A տան:

Աղբյուրներ.

A = ձեռ. № 7707, ժամանակ՝ 1611, էջ 24բ—26բ:

B = ձեռ. № 3411, ժամանակ՝ Ժէ դ., էջ 27ա—28բ:

C = ձեռ. № 3081, ժամանակ՝ 1617 էջ 13ա—13բ, որտեղից և հրատարակված է

Կ. Կոստանյանցի «Նոր ժողովածու»-ի Դ սրահում (Վաղարշապատ, 1903, էջ 22—23):

Այս բանաստեղծութիւնը կա նաև Վիեննայի Միթիթարյան մատենադարանի № 1042 (ժամանակ 1910, էջ 315ա) ձեռագրում (տե՛ս Վ. Լ. Ոսկյան, Ցուցակ, էջ 679):

Խ ո Ր Ա Ղ Ի Ր

B Տաղ կնքաուրի և աղարուրի ի կնքահօրն և իւր սանին:

C Անխորաղիք, քանի որ սկիզբը թերի է, որպես խորաղիք տպագրում դրված է կրկնակ տողը՝ «Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն»:

1 B ամենուրեք՝ կնկայհօն:

3 A հաւատոց:

5 B երկնային բառը կրկնված է:

7 B յորդիք:

10 B զանցանս C սկսվում է այս տողի վերջից և ունի «...ցանս քոյին» պատկերը, քստ երևույթին «զանցանս» բառի կեսն է, բանի որ հաջորդ տողում բուն տղպես է:

11 BC զանցանս B քահանային:

12 C այսուհետ ամենուրեք՝ և իւր սանին չիք:

15 Լուր գայ, բերէ զմանուկն յառաջ ժողովին,
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Խոնարհեալ տես կնքահայրն իւրոյ սանին,
Ծունր կրկնէ երեք անգամ յեկեղեցին,
Կամաւ բառնայ վասն աստուծոյ զնա իւր բազկին,

20 Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Հրաժարե՞ս ասէ երէցն իւր վկային,
Զայնէ՛ւ ասէ. դարձի՛ր ի լոյս աստուածային,
Ղամբար փայլե՛ և հաւատայ երրորդութեան,
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

25 Ծարտար մտնու յեկեղեցին ընդ քահանին,
Մերձ ի խորանն կանգնելով պատարագին,
Յայնժամ ասէ. մերկացուցէ՛ք զհանդերձն հին,
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Նա քահանայն զջուրն արկանէ յաւազանին,
30 Շիշ եղ օծման, պայծառ սուրբ խաչն յաջոյ ձեռին,
Որ արկանէ զմեռոնն ի ջուրն ըստ օրինին,
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Զիք խտիր, ասէ, Պողոս մեծն առաջին,
Պատուէր առնէ աւետարանն մեր փրկչին,
35 Զուր արկանէ երրորդ վերայ նորրնձային,
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Ռատ բաշխէ զինչ զՅովհաննէս, էջ սուրբ հոգին,
Սուրբ մեռոնաւն օծանէ զտիպ պատկերին,
Վերաբերեալ երկրպագէ սուրբ սեղանին,
40 Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

Տանին ի տուն զինք, պաշտելով ճանապարհին,
Բամեալ մարդիկ բազում երթան առ նա բազմին,
Յնձութեամբ տօնախմբեն շատ այր և կին,
Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

15 BC յառաջմէ:

22 B Զայն կասէ:

23 B յերրորդութիւն C հաւատայ:

29 BC աւազանին:

30 A խաչ:

37 BC Յովհաննէս:

- 45 Ի հօրով մօրով սնանի, ասեն ՚ւ ըմպեն զգինին,
 Փառաց ի փառս բարձրանան և յորդորին,
 Քեզ Մարտիրոսն ասաց զայս բան Ղարաճասրին,
 Աստուած օգնէ մեր կնքահօրն և իւր սանին:

7. ՏԱՂ ՀԱՐՍԱՆԵԱՅ ԵՒ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ, ԸՆՏԻՐ ԵՒ ԳԵՂԵՑԻԿ

Աստուած օգնէ թագաւորին,
 Բաշխէ բազում կենդանութիւն,
 Գիշեր ցորեկ իւր հովանին,
 Աստուած օգնէ թագաւորին:

- 5 Դու թագաւոր մեզ երկրածին,
 Երեսըն լոյս է երկնային,
 Չարդարեալ է բոլորովին,
 Աստուած օգնէ թագաւորին:

- Երանեցար իւր վաճառին,
 10 Ընդ ընկերոջն և կողակցին,
 Թագուհին, որ զարդարեցին,
 Աստուած օգնէ թագաւորին:

Ժողովեցան ազգ և ազինք,
 Ի տեսանել նոր փեսային,

45 A ի իւրով:

47 BC բանս:

Աղբյուրներ.

A = ձեռ. № 33, ժամանակ՝ 1550, էջ 153ա—154ա:

B = ձեռ. № 3081, ժամանակ՝ 1617, էջ 11բ—12բ, որից և հրատարակված է
 Կ. Կոստանյանցի «Նոր ժողովածու»-ի Դ պրակում (Վաղարշապատ, 1903),
 էջ 17—19:

C = ձեռ. № 3411, ժամանակ՝ ժ. դ., էջ 21ա—22բ:

D = ձեռ. № 9271, ժամանակ՝ ժ. դ., էջ 49բ—50ա:

Այս բանաստեղծութիւնը կա նաև Վիեննայի Միխիթարյան մատենադարանի № 1042
 ձեռագրում, ժամանակ՝ 1910, էջ 316ա, (անս՝ Վ. Լ. Ոսկյան, Յուլի, էջ 679):

Նորագիր.

D Տաղ ուրախութեան:

2 D բաշխէ՝ չիք:

3 C յիւր D հովանի:

5 D գայ թագաւորէ երկնային:

6 BC երեսը D լոյս է երկնածին:

9 C էրանեցուր:

10 CD ընկերոջ Ե իւր կողակցին:

11 C թագուհին D թագոյս A որ՝ չիք:

13 B ազին:

15 Լուսապսակ ի գլուխ եդին,
Աստուած օգնէ թագաւորին:

Խնդան ամէն իւր սիրելին,
Ծերք և մանկունք՝ իւրեանց որդին,
Կուսան կանայք բոլոր հարսին,
20 Աստուած օգնէ նոր փեսային:

Հայր ու մայրն, եղբարք նորին,
Չեանան, յոյժ փառաւորին,
Ի յայս սեղանս կամ այլ տեղի,
Աստուած օգնէ նոր փեսային:

25 Ծշմարտապէս նման նմին,
Մեծն Աբրահամ և Սառային,
Եւ Հակոբ մեծ և Հոսեօղին,
Աստուած օգնէ թագաւորին:

Նոր ժամանեալ Տէրն փրկչին,
30 Շուրջ Գալիլեայ հարսանիքին,
Որպէս փոխեաց զչուրն ի գինին,
Աստուած օգնէ թագաւորին:

Չար թշնամիքրն հալածին,
Պատիւ արա՛ կոչնականին,
35 Զուր ու գինի տո՛ւր բնծայ ամենին,
Աստուած օգնէ թագաւորին:

Ռահան, նոճի և մրտենին,
Սուսամ, նարկիզ և նոնենին,

15 BC լուսոյ պսակն CD ի գլուխն:

17 D խնդա, սիրելիք:

18 B իւրեան D աղայք իւրեանց որդիքն:

19 B կուսանք աղջկունք C կուսան աղջկունք D կուսանք:

21 B հայրն և մայր C հայրն և մայր ւ, եղբարք D հայր և մայր, եղբարք:

23 A այլուժ տեղի BC դամապար մոմեւ, փեսին փոսին D բաղաբս այս և այլ տեղիս:

25 D տողը չիք:

26 C Սառին D տողը չիք:

27 A Հոսեօղի BC Յակոբայ: Եւ՝ չիք D տողը չիք:

28 C օգնէ՛ նոր փեսային D տողը չիք:

29 AC յոր փխ նոր BC Յիսուս փրկչին D նա ժամանեալ:

30 D հարսանին:

31 A Զուրն B ի՛ չիք D որ փոխարկեաց Զուրն ի գինին:

32 C օգնէ նոր փեսային:

33 BC թշնամիք քո D թշնամիք քու՛մ:

34 BC հարսնարանին փխ կոչնականին:

35 A Զուր և D Զուր ու գինի՛ չիք. դրա փոխարե՛ն՝ արա՛:

36 C օգնէ նոր փեսային:

37 A մրտենի D ոահանի ճուղ և վաղդի:

38 A ու նոնենի BC սուսամք D շուշան նրկինս փխ սուսամ նարկի:

Վարդն ու դիսնձորն ընծայ բերին,
40 Աստուած օգնէ թագաւորին:

Տաճար մտին ընդ քահանին,
Բամեալ բաղում ազգ միասին,
Յնծան ալսօր, դրեղ օրհնեցին,
Աստուած օգնէ թագաւորին:

45 Իխսին պսակ պատրաստեցին,
Փառօր փայլէ յեկեղեցին,
Քեղ Մարտիրոսն ասաց յետին,
Աստուած օգնէ թագաւորին:

Տ. ՏԱՂ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ

Աստուած դայս տունս շէն պահէ,
Բազում բարեօր զինք զարդարէ,
Գեղեցկաշէն շորս անկիւն է,
Աստուած դայս տունս շէն պահէ:

39 BC և փխ ու D խնձոր:

40 C օգնէ նոր փեսային:

41 A մտար C մանեն:

42 D բոլոր փխ բաղում:

43 BC ցնծութեամբ դրեղ պսակեցին D ցնծալով քեղ օրհնեցին:

44 C օգնէ նոր փեսային:

46 A փայլէա D փայլիս եկեղեցին:

47 D Մարտիրոս:

Աղբյուրներ.

A = ձեռ. № 8968, ժամանակ՝ 1556, էջ 138ա—139բ:

B = ձեռ. № 7707, ժամանակ՝ 1611, էջ 15ա—15բ:

C = ձեռ. № 3081, ժամանակ՝ 1617, էջ 10ա—11ա: Սրանից է հրատարակված
Կ. Կոստանյանցի օրինակը, «Նոր ժողովածու» Գ. սրակ, էջ 19—21:

D = ձեռ. № 8605, ժամանակ՝ 1676, էջ 87ա—87բ:

E = ձեռ. № 7193, ժամանակ՝ ժ. զ., էջ 79բ—81ա:

F = ձեռ. № 2394, ժամանակ՝ ժ. զ., էջ 117ա—118բ:

Q = ձեռ. № 3411, ժամանակ՝ ժ. զ., էջ 16ա—17բ:

H = ձեռ. № 9271, ժամանակ՝ ժ. զ., էջ 61ա—62ա:

I = ձեռ. № 1990, ժամանակ՝ 1808, էջ 52ա—52բ:

K = ձեռ. № 9322, ժամանակ՝ 1659, էջ 95բ (թերի օրինակ, կա մինչև 24-րդ տողը):

Խորագիր.

AFHK Տաղ ու բախութեան:

B Տաղ և օրհնութիւն տան և ուրախութեան:

CEQ Տաղ և օրհնութիւն ուրախութեան:

D Գովասանք տան և ուրախութեան:

K Տաղ ասացեալ ի վերայ սեղանի:

1 H ի շէն:

2 H բաղում բանիւ K զինքն:

3 B անդիւն է E յանկիւն է H1 գեղեցկապէս K դայակ ույնէ փխ անկիւն է:

4 H ի շէն:

5 Գոնեքն ամէն բառակուսէ,
Եւ իւր տախտակն անփուտ փայտ է,
Չամէն մարդու ի բաց այն է,
Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

էրեսն սև, ով վատ կասէ,
10 Ընդ տանս այսմիկ որ շինած է,
Թէ շես օտար, նա դու նայէ.
Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

Ժողովս ամէն որ կոշած է,
Ի բահանայս, որ բազմած է,
15 Լի՛ց զգաւաթն, որ խաչ հանէ.
Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

Խաթուն կանայք, որ նստած է,
Մտայք բազում ձեռակապ է,
Կերակուր շա՛տ, լուր ճաշակէ.
20 Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

Հայր Աբրահամու նման է,
Չայն ի յերկնից Աստուած օրհնէ,
Ղէբէսսի ժողովուրդն է.
Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

-
- 5 D բառանկիւն է HI դարձեալ բառակուսէ K դէռնեքն: բառայկուսէն:
6 CED անփոյտ H անփուտէ HI փայտէ՝ չիք 1 անփոյտ է K յանփուտ:
7 BCDE մարդոյ D ի բացանէ E ի բացայնէ Q ի՛ չիք H մարդիւ: Ի բաց առնէ
1 մարդիկ ի բաց առնէ K մարդկան ի բաց առնէ:
8 H ի շէն:
9 DEHIK երեսն B վատ՝ չիք BCEQ ստէ K ստեր:
10 BCEQ շինեալ է D զոր HI որ բազմած է K շինված է:
11 D օտարն արդուն նայէ H օտար, յանդունդ նայէ 1 չէ օտար, անդունդ նայէ K
դու նայ ստէ:
12 H ի շէն:
13 BQ ամէնն HI ժողովքս K կուլած էր փխ կոշված է:
14 ABCEQ իմ բահանայքս H ի տունս այս 1 ի տանս այսմիկ K ընդ բահանայքն
որ նստած էր:
15 K զթասերն փխ զգաւաթն:
16 H ի շէն:
17 BCEFQ կանայքն K 17—20-րդ տողերը չիք:
18 BCEQ բազում ձեռք խաչկապ է:
19 H դու ճաշակէ:
20 H ի շէն:
21 K նման էր:
22 B ձայնի երկնից D ի երկնից K ձայնիւ երկնից զաստուած:
23 K Ղերէսս ի ժողովս ընդրէ:
24 H ի շէն:

25 Ճերմակ, կարմիր, գինին շատ է,
Մտրուպ, գուսանն յորդոր կասէ,
Յայնժամ ամէն հազրապետ է:
Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

Նա տանուտէրն ի վեր ելնէ,
30 Շիշան ի ձեռն ու կանկրնէ,
Ով կու սիրէ, ի նա խմէ:
Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

Չարն ու զբարին զամէն քննէ,
Պա՞րտ է խմել, եղբարք, թէ չէ,
35 Զուր թէ խառնէ, նա ինք գիտէ:
Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

Ռատով խմել կու վայելէ,
Սիրով խմելն, եղբարք, լաւ է,
Վաղն սիրով զքեզ հարցանէ:
40 Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

Տաճարս ամէն սրբաբար է,
Րամեալքս ամէն պատուական է,
Յնձան նորա բոլոր սրտէ:
Աստուած զայս տունս շէն պահէ:

45 Իիւրերս ամէն մեծարած է,
Փոքր և մեծեր յամէն ծարէ,

25 ԱԵԳ գինի Բ ջուրըն շատ է:

26 BCQ գուսան D մտրուպ կարասն E մտրուպ կուսան F մեղեղի, տաղ, յորդոր կասէ:

27 BDE յայնժամն F Գոսանըն զոգանչէ հազրապետէ HK յորժամ: հազրապետէ:

28 H ի շէն:

29 D ելնեն F ի վեր նըստեալ է:

30 BCEQ և կուկանդնէ F շիշան առչև, գաւաթն ափնէ H շիշեն HK կանկներ է:

31 F ով որ սիրէ Q ով սիրել է K ով:

32 H ի շէն:

33 BCDEFQ բարին D զամէնն HK ու՛ շիք:

34 EHK խմելն BF եղբայր EQH եղբայրք:

35 F ինքն K գիտէ:

36 H ի շէն:

37 D ուստով կենաց F բոստ:

38 D խմել B եղբայր EQH եղբայրք F խմելն կըս լաւ է:

39 BCEQ կու հարցանէ D կու զքեզ հարցանէ:

40 H ի շէն:

41 C տաճարն:

42 EFHK բամեալս D յամէն F ամէնք:

44 H ի շէն:

46 B ծանր է BCFQ ամէն E ամէնն DF փոքրէ ի մեծ E մեծերն HK առդր շիք:

Քեզ Մարտիրոսն յետին կասէ,
Աստուած դայս տունս շէն պահէ:

9. ՏԱՂ ԳԻՆՈՅ ԵՒ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ

- Միշտ յամենայն ժամ տանուտէր,
հայեաց առ իս, որ ծարուել եմ,
Աստուած օրհնէ զքեզ զամէն ժամ,
գաւաթ տուր յիս, որ ծարուել եմ:
- 5 Անմահութեան պրտուղն ի քէն,
դու լուսատու մարդկան ազգի,
աղբիւր կենաց դու մեզ արբոյ,
այս քո գերոյս, որ ծարուել եմ:
- 10 Բախճանակից լինիս մարդկան,
պայծառ կարմիր ես կերպարան,
մարդն ի մարդոյ շատ պատուական,
[ինձ] աւետիս, որ ծարուել եմ:
- Տեսայ զերեսքտ՝ ւ զուարճացայ,
մեռեալ մարմնովս կենդանացայ,
- 15 գաւաթ տուր ինձ և ողորմեայ,
ճմլեալ սրբաբիս, որ ծարուել եմ:
Ինձ մեծ գաւաթ մի տուր սիրով,
որ զինքն խրմեմ ես ցընծալով,
փառաւորիմ հոգւով մարմնով,
- 20 Հանգչի հոգիս, որ ծարուել եմ:
Բամեալ մարդկան ուրախարար,
յամէն կողմանց դու բարերար,
գինի բերիք դու ինձ համար,
ինչ կու հայիս, որ ծարուել եմ:
- 25 Ով ինձ գաւաթ բերէ խրմեմ,
ձեռացն առնում, զինքն համբուրեմ,
բաղմաց գրչուխ ի վայր բերեմ,
խրմեմ զգինիս, որ ծարուել եմ:
- Սուրբ և անասպակ գինի բերես,
30 սափոր, կրթղան ի վայր թափես,
մեծ և փոքր զնա բաժանես,
տո՛ւր ծարաւիս, որ ծարուել եմ:
Ինձ սէր ազէկ, դու սէր,

47 DEHK Մարտիրոս Բ ետին:

48 H ի շէն:

Աղբյուր.

Ձեռ. № 2394, ժամանակ՝ ժեղ. էջ 204ա—206բ:

Տնագլուխ տառերը հորդում են «Մարտիրոսի սացել է» բանակապը, որից մենք, ենթադրում ենք, թե մի քառյակ (էա> տառով սկսվող) պահաս է (չ: Ս):

- և մի՛ կենալ դու փառասէր,
 35 արի՛ գաւաթ տո՛ւր, տանուաէր,
 քո ծառային, որ ծարուել եմ:
 Սիրով խըմեմ, եղև գարուն,
 շատ խըմեցի ձմեռն ի բուն,
 ի դուրս խմեմք ամառս ի բուն,
 40 հինգ-վեց ամիս, որ ծարուել եմ:
 Այս գինիս չէ ինձ բաւական,
 քանի խըմեմ ես մեծ աման,
 Գինին անուշ և անապական,
 երթամ ի Սիս, որ ծարուել եմ:
 45 Յընծա սիրով և զուարճացիր,
 ամէն մարդկաց ուրախ կացիր,
 գաւաթտ հիմա, որ ձեռքտ առիր,
 խըմէ ընդ իս, որ ծարուել եմ:
 Եզրայր գինի շատ եմ խըմել,
 50 ամեն տեղիք եմ ժամանել,
 վաղ ժամանկ հանց չէր եղել,
 գինշ այսօրիկս, ծարուել եմ:
 Լի՛ց, լի՛ց, ու տո՛ւր, իմ բարեկամ,
 ես ի տեառնէ շատ զոհանամ,
 55 բոլոր անձամբ սավաւ ցնածմ,
 ողորմելիս, որ ծարուել եմ:
 Ես Մարտիրոս Խարասարցի,
 որ զայս կենօք զօրս անցուցի,
 և սիրեցի զանուշ գինին,
 60 փափաքելիս, որ ծարուել եմ:

10. ՏԱՂ ԿԱՐՕՏՈՎ ԲԱՐՇԿԱՄԻ

Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ,
 Բարով զարդարեցեր, զՏեառնէ զոհացայ,
 Գարնան ծաղկի նման, որ երևի նայ,
 Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

Աղբյուրներ.

A = ձեռ. № 2676, ժամանակ՝ ԺՁ դ., էջ 191բ:

B = ձեռ. № 8674, ժամանակ՝ 1622, էջ 81բ—82բ:

C = ձեռ. № 1989, ժամանակ՝ 1647, էջ 195ա—197ա:

D = ձեռ. № 10208, ժամանակ՝ ԺԷ դ. 1671-ից հետո, էջ 126բ—127ա:

E = ձեռ. № 10006, ժամանակ՝ ԺԷ դ., էջ 72բ—73ա:

1 A գծեզ փխ գրեզ:

2 A¹B¹ բարուով S բարուով AMNPSUWC¹ զարդարեցայ A¹ զարդարեցիր C Տեառնէ
 D զՏերնեն B ի Տեառնէ V զուհացայ:

3 BFZB¹ ծաղկանց NSUVWC¹ զարնան վարդի նման քև զուարճացայ H որ երև զնա
 KZ որ երևինա L նոր երևինա B որ երևիցայ:

4 A գծեզ փխ գրեզ:

5 Դրախտէն աւետաւորը, զքեզ հանց իմացայ,
 Երեսդ ի վեր նայիլ՝ սիրով կամեցայ,
 Զարդարեցէր զաշխարհս ամէն զինչ որ կայ,
 Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

Եկիր հազար բարով աշօք իմ տեսայ,
 10 Ընդ այդ քո գալստեանդ յոյժ ուրախացայ,
 Թող զուն բազում ապրիս աշխարհիս վերայ,
 Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

- 5 AKS գրախոսին C գրախոսն QN աւետարեբ K աւետաւոր ևս ABDEKLMPA¹B¹ ևս փխ զքեզ C և զուարճանայ փխ զքեզ հանց իմացայ QN հանց՝ չիր:
- 6 A տողը չիր BKZA¹B¹ նայել DEP հայիլ S ի վեր նայիր C ևս հանց իմացայ, ևրեսդ ի վեր նայիլ:
- 7 A Զարդարեցէր չիր: A¹B¹ Զարդարեցիր Q ի տունս ամէն ինչ փխ զաշխարհս ամէն զինչ որ կայ S զաշխարհէս BKZ գամէն S ամէն չիր: ACMSUVC¹ ինչ B գոր ինչ կայ:
8. A գձեզ:
9. AZA¹ էկիր A¹ բարւով M բարօք ACP աշօքս:
10. M այս փխ այդ V այդ չիր: DEP խիտ փխ յոյժ K գալստեան Z բալստեանդ յուժ BH յուրախացայ:
- 11 CDEFQHMPZSUWA¹B¹C¹ զու V զու՝ չիր DEP ապրիս բազում A յաշխարհիս W ի վերայ աշխարհիս B¹ աշխարհիս U բորովով զմեջ աշխարհիս ի վերայ:
- 12 A գձեզ: Ազգայութեբ
- F = ձեռ. № 9271, ժամանակ՝ ժլ. դ., էջ 8բ—9բ:
- Q = ձեռ. № 8540, ժամանակ՝ ժլ. դ., էջ 41բ—42ա:
- H = ձեռ. № 2394, ժամանակ՝ ժլ. դ., էջ 118բ—120բ:
- K = ձեռ. № 5668, ժամանակ՝ ժլ. դ., էջ 2բ—4ա:
- L = ձեռ. № 3411, ժամանակ՝ ժլ. դ., էջ 19բ—21ա:
- M = ձեռ. № 7714, ժամանակ՝ 1714, էջ 76ա—78ա:
- N = ձեռ. № 5954, ժամանակ՝ ժլ. դ., էջ 18բ:
- P = ձեռ. № 9597, ժամանակ՝ ժլ. դ., էջ 101ա:
- Z = ձեռ. № 7712, ժամանակ՝ ժթ. դ., էջ 28ա:
- S = ձեռ. № 9863, ժամանակ՝ 1677, էջ 138ա և ձեռագիր № 10167 ժամանակ 1698, էջ 3ա—4ա:*
- U = ձեռ. № 5934, ժամանակ ժլ. դ. էջ 17բ և ձեռագիր № 7206 ժամանակ ժլ. դ., էջ 37բ:
- V = ձեռ. № 4335, ժամանակ՝ ժթ. դ., էջ 64ա:
- W = ձեռ. № 9966, ժամանակ՝ 1775, էջ 9բ:
- A¹ = Կ. Կոստանյանց, «Նոր ժողովածու», Գ. պրակ, Վաղարշապատ, 1903, էջ 24—26:
- B¹ = Ա. Տեկանց, «Հայերգ», Թիֆլիս, 1882, էջ 103:
- C¹ = «Գրքուկս որ կոչի Տաղարան», Կ. Պոլիս, 1740, էջ 365—366:

* Այս ստանալորը «Տաղ ի տես սիրելեաց և նեուարաց ասա» խորագրով կա նաև Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի № 1042 (ժամանակ 1910) ձեռագրում (էջ 310ա). տե՛ս Ոսկյան, Յուզակ, էջ 679:

ACQPSVW Անխորագիր: B Տաղ չարէն զեհենի սիրոյ: DE Տաղ Մարտիրոսի ասացեալ: F Տաղ ուրախութեան մարդկան: H Տաղ սիրոյ և ուրախութեան: K Այլ տաղ լաւ և զեղեցիկ. սողաթի: L Տաղ ի տես սիրելեաց և նեուարաց ասայ: M Տաղ վասն ուրախութեան: N Տաղ վասն սիրոյ և բարեկամի: Z Տաղ ուրախութեան: UC¹ Տաղ կարօտով բարեկամի: A¹ Տաղ ի տես սիրելեաց և նեուարաց: B¹ Այլ տաղ զեղեցիկ և լաւ:

Ժամանակաց պարծանք եղեր դու հիմայ,
 Ի տեսանելի գերեսդ՝ ամէն կու ցանկայ,
 15 Լուսին ես դու բոլոր՝ զմեզ լուսաւորես՝
 Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

Խնդամք ամենեքեան զինչ մանուկ տղայ,
 Մերունք շատ պատուականք, ընտրեալ քահանայ,
 Կանայք պարկեշտաւոր, կուսանք նորընծայ,
 20 Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

Հային աղուոր երեսդ՝ ամէն ամիրայ,
 Զայնիւ զքեզ երանէ հազար խալիֆայ,
 Ղամբար ես լուսափայլ, առ մեզ լոյս ծագեա՛,
 Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

25 Ծարտար ես բանաւոր՝ հզօր և արքայ,
 Մարմնով դու անմարմին՝ հրեշտակ քեզ ցանկայ,

- 13 QNSUVWC¹ Ժամանակիս A պարծանք ես հոգովդ հիմայ փխ եղեր դու հիմայ B պարծանք ես դուն (բուժ) հիմայ M պարծանքն դու ես հիմայ U պարծեսք B¹ պարծանք էիր C դու նմայ DESB¹ դու՛ չիք Z դու իմայ KV դու յիմայ p եզար H եղեր մեզ հիմայ A¹ հիմայ՝ չիք:
- 14 QMNUC¹ ըզքեզ ամէն մարդ ցանկայ փխ գերեսդ ամէն կու ցանկայ C զքեզ փխ գերեսդ W մարդ ցանկայ փխ կու ցանկայ S ըզքեզ ամէն ինչ որ կայ փխ գերեսդ ամէն կու ցանկայ A կու ցանկան Z կուցանի:
- 15 M լոյս ես դու խիտ պայծառ փխ լուսին ես դու բոլոր C լուսին դու Z լուսին է դու բոլոր B¹BK¹ դու լուսով փխ դու բոլոր N բոլորիք QN գիս փխ զմեզ S զմեզ՝ չիք LZ լուսաւորեայ:
- 16 A զձեզ W աղբյուրն այս տողից նետո բերի է մնում:
- 17 AB խնդան KVB¹ խնդրեմք S խընթամք ACL ամենքն N ամենեսան Z ինչ UC¹ մինչ մանուկ տղայք S զինչ մանուկ ու տղայ A տղայն:
- 18 B¹ ձերուկ S ձերուք պատուականք, ընտրեանք V ձերք Q մեծամեծք և փոքունք, որ աստ առ իս կայ փն ձերունք շատ պատուականք, ընտրեալ քահանայ BCFK-NA¹B¹ պատուական SUC¹ քահանայք:
- 19 BFKNPSUA¹ պարկեշտաւորք V պարկեշտ և մաքուր փխ կանայք պարկեշտաւոր Q աստուած քեզ երկար կեանք եւ առողջութիւն տայ փխ կանայք պարկեշտաւոր, կուսանք նորընծայ Z կուսանք H որ ընծայ P ծայ փխ նորընծայ C՝ նորընծայք:
- 20 A զձեզ V աղբյուրն այս տողից նետո բերի է մնում:
- 21 A լային փխ հային C հային QN հայի բարի երեսդ ամէն քիտոնեայ C աղւոր ես փխ աղուոր երեսդ KB¹ յերեսդ աղւոր BU ամէրայ Z ամիրեայ:
- 22 C ձայնիւ ձիանիւ զքեզ հազար ֆալայ BKA¹ քեզ BDEKLPMZSUA¹B¹C¹ երանեն E լարաֆալայ փխ հազար խալիֆայ QN ամէն քահանայ փխ հազար խալիֆայ:
- 23 C դամար HLZ դամար QLNA¹B¹ լուսաւոր KSA¹ ծագես NZ լուս:
- 24 A զձեզ SUC¹ այս տողից նետո բերի էն մնում:
- 25 QN ծարտար ես դու մօօք, հզօր իբր արքայ:
- 26 QN ես զեզեցիկ փխ դու անմարմին C հրեշտակք P դու անմարմին փխ քեզ ցանկայ Z ցանկան:

Յամէն երկիր բոլոր բո ձայնըդ կու գայ,
Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

Նայեա՛ առ մեզ սիրով և զմեզ զարդարեա՛,
30 Շրթամբք բո անուշիւք դու առ մեզ խօսեա՛,
Որ բո տխպ պատկերդ է զինչ լուսրնկայ,
Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

Չար թշնամին ամէն ի բեն հեռանայ,
Պատիւ բո մեծութեանդ այլ խիստ լինենայ,
35 Զահիւ լուսաւորես զամէն մերձակայ,
Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

Ռարբի ես բանաւոր և մեզ հայր արբա,
Սաղմոսիւք և օրհնութեամբ լեզուտ բառբառեա՛,
Վասն մեղաւորիս, որ առ քեզ անկայ,
40 Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

27 A QNP ամէն D ամէն բոլոր երկիր Z համէն B յերկիր B¹ բո՛ չիք սիրով ի քեզ գայ փխ բո ձայնըդ կու գայ Q համբաւզ երթայ փխ ձայնըդ կու գայ K սիրով առ քեզ գան փխ բո ձայնըդ կու գայ N համբաւտ ելնայ փխ ձայնըդ կու գայ C ձայնիւզ A դուկայ Z կուբայ:

28 A գձեզ:

29 A հայեա՛ց փխ նայեա M նայեաց AC և փխ առ QN և ընդ մեզ բազմեա՛ A հայբազար փխ զարդարեա M լուսաւորեայ փխ զարդարեա Z աղբյուրում տողք չիք:

30 BN շրթամբ HLP շրթամբ K շրթունք բո բազցբացի, առ մեզ խօսակցայ A և անուշիք փխ բո անուշիւք B բազցբազին փխ բո անուշիւք P անուշիւ ACD առ մեզ դու H ընդ մեզ A¹ խօսեաց KB՛ խօսակցեա՛ Z տողք չիք:

31 F բու. A բո տխպ պատկերիդ որ զինչ լուսին կայ C բո տխպ պատկերիդ զինչ լուսինն որ կայ BH տխպ պատկերիդ LM պատկերիտ է D որ բո պատկերիդ տխպ է զինչ K բո տխպ պատկերէտ զինչ որ լուսին կայ B¹ պատկերդ զինչ որ լուսին կայ P պատկերդ տխպ է զինչ BDEFHLA¹ լուսինկայ QN զի մինչ զքեզ տեսնումք, հոգիս մեր ցնծայ փխ տողի Z տողք չիք:

32 A գձեզ Z տողք չիք:

33 ABCDEKB¹ թշնամիքն DEF ամենեքեան Q ամէն՛ չիք P ամէնքն B¹ ամէնք M ի բեն ամէն N ի բեն այսօր H ամէնին փխ ամէն ի բեն ABCDEKB¹ հեռանան Z տողք չիք:

34 ALPA¹ մեծութեան B մեծութեամբ B այլ չիք H և այլ աւելանայ B¹ լինանան QN պարծանք դու մեզ լինիս աշխարհիս վերայ փխ տողի Z տողք չիք:

35 Q ջահիւք H ջանի փխ ջահիւ A լուսաւոր է BM լուսաւորեայ C լուսաւոր LM ամէն F մերձացա Z աղբյուրում տողք չիք:

36 A գձեզ փխ զքեզ Z աղբյուրում տողք չիք:

37 A Րարբի BCFHLZP Ռարբի QN բազցբ բարբառես փխ և մեզ հայր արբայ FHL արայ CZ հարբաձ փխ հայր արբայ:

38 CLKFMPA¹B¹ և՛ չիք A լեզուս K լեզուով A՛B՛ առ մեզ փխ լեզուտ ABHLKZ, բարբառեայ QN զԱտուած փառաւորեա փխ լեզուտ բարբառեա՛:

39 M վասն մեղաւորացա, թողութիւն հայցեայ փխ տողի: Z մեղաւորի: QN առ աէր միշտ մազթեա փխ որ առ քեզ անկայ CHZA՛ եկայ KPB՛ ցանկայ փխ անկայ:

40 A գձեզ A Այս տողից հետո բերի է մնում:

Տեսլեան քո պատկերիդ որ արժանացայ,
 Բամեալս, մեղաւորս որ հետեւեցայ,
 Յնծայ հոգիս մարմնով և ուրախանայ,
 Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

45 Իլեանդ հոգւով կայի, նայ առողջացայ,
 Փառօք տեսայ զերեսդ, մեղաց մաքրեցայ,
 Քեզ Մարտիրոսն եղև յետին նոր ծառայ,
 Այսօր զքեզ տեսայ և ուրախացայ:

11. ՏԱՂ ՂԱՐԱՃԱՐՍԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍԷ

Յուր եկի հանդիպեցա ես, քո սիրուտ իմ լոյս երես,
 Որ զիս լուսով լուսաւորես, քան զլուսինն այս բոլորես:
 Սիրով ի մարդըն կու խօսես, զհոգին, մարմինըն նորոգես,
 Քող քո տարիքըն բազմանայ, զի Աստուածոյ դու տրվեալ ես:
 5 Ով որ զքեզ սրտով սիրէ, նա դու այլ զայն խիստ կու սիրես,
 Սէրն Աստուածոյ քեզ բաշխած է, հոգով սրբով զարդարած ես:
 Բարի աչօք ի մեզ նայէ, սէրն Աստուածոյ ի մեզ լսես,
 Քո ծառային ողորմած լեր, որ դու սիրով ողորմած ես:
 Քաղցրութիւն արա՛ ընդ իս, սէրն Աստուածոյ զիմ խօսքըն տես,
 10 Քո քաղցրութեամբդ ա՛յ, ով նման, յԱստուած ի մարդ, որ դու կառնես:
 Որ դու մարդու կու ամաշես, և յԱստուածոյ դու կու վախես,
 Փառաց ի փառ բարձրացար, և յԱստուածոյ հաւասար ես:
 Ա՛յ Մարտիրոս Ղարաճարսի, որ դու եղեր աշաց անտես,
 Զմարմինդ աղէկ դու նորոգես, զհոքիդ ի հուրըն կու այրես:

41 C տեսուէն HP տեսլեամբ A' քո՝ չիք: FHMP տխւ փխ քո B ի փխ քո QN ես փխ որ H զոր C յոյժ ուրախացայ փխ որ արժանացայ: KZ աողբ չիք:

42 B բամեալը DEP բամեալ CKLMA' բամեալ ես A' մեղաւոր M փափագիս հասայ փխ. որ հետեւեցայ QN բոտեալ հոգոփս ի յիս հրճուեալ բերկրեցայ փխ աողի Z աողբ չիք:

43 H ցնծան QN ցնծացի խկապէս և կենդանացայ փխ աողի B' մարմնովս C ուրախացայ Z աողբ չիք:

45 C զզայրանցս փխ: հոգւով կայի նայ K իւանդ կացի և փխ և իւանդ հոգւով կայի, նայ: FHLP հոգով: M կայաք, այժմ փխ կայի, նայ A'B' կացի A' առողջանայ B' և փխ նայ QN հիվանդ էի անձամբ քև փխ իիւանդ հոգով կայի, նայ:

46 CA' մեղօք QN տեսի զերեսդ ի խոկմանց զերծայ փխ տեսայ զերեսդ, մեղաց մաքրեցայ:

47 B քեզի BCDKFMZPB' Մարտիրոս KB' եզայ K յեա նորա M ասողս եզև փխ եզև յետին P նորընծայ փխ նոր ծառայ QN քեզ լինիմ ես փոքրիկ և յետին ծառայ փխ աողի: 47-րդ աողից նեառ B' ունի ափելի աող՝ խիստ եմ քեզ կարօտած, սէր քո առ իս գայ աողբ:

Աղբյուր.

Զեռ N 10208, ժամանակ՝ 1587—1712, էջ 152բ—153ա:

12. ՆՈՐԻՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ Է ԱՍԱՅԵԱԼ ՏԱՂՍ

- Իմ սիրտ ինձի համբեր չի տար,
կամիմ գովել զքեզ իմ խելաց,
նա դու ինձի ճէֆա կանոնես՝
և կու պահես աչերս ի լաց:
- 5 Մազա է աղեկ և թուխ բարակ,
ճակատըդ լան և խիստ ճերմակ,
ուներտ աղեղ լար է երակ,
թարթիչըդ նետ է խիստ սրբած:
- Աչեր ունիս թուխ և անուշ,
10 կարմիր երես, ճերմակ է նուշ,
ու քո շրթներա է խիստ քնքուշ,
ի ի ներս եաղութ, զմրութ շարած:
- Բերնիտ ի մէջըն լեզու կա,
այտեր ունիս բոլոր նորա,
15 ջանացի պարնել զնա,
նա իւր շըներըն զիս ի խած:
- Թէ ես մեռնիմ՝ թող դու խնդաս,
իմ մեռնելուն վերա խնդաս,
մեռնիս դու այլ՝ հոն գաս,
20 զվճարն առնու ի քէն Աստուած:
- Մէջկունքդ ի յուռ նման դալար,
ինքն է արեր տեֆիլ խելար,
Աստուած նայիա՛ վերայ ինձ ճար,
թող զայն առաջի շարերն ի բաց:
- 25 Ա՛յ Մարտիրոս Ղարաճարսի,
խելքդ ժողովէ ի զլիսի,
զաստէնըս թո՛ղ տես անտենի,
որ քեզ պահած է հուր վառած:

13. ՆՈՅՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ԱՍԱՅԵԱԼ

- Արեգական նման պայծառ, լոյս երեսդ, որ ի մեզ ծագի,
երբ լոյս ծագիս արարածոց, ամէն աշխարհս զարդարի:
Իշխանութիւն արեգական, ցերեկային ժամն երևի,
երբ արեգակն ի մար մտնէ՝ կարծես յաշխարհս խաւարի:
5 Հանց լուսատու է քո երեստ, երբ արեգակըն պարզ լինի,
Զամէն աշխարհըն նորոգէ՝ հասուցանէ պտուղ բարի:
Ճերմակ ճակատդ, որ դու ունիս, նա արեգակըն զայն շունի:
Զկամար ուներդ աղեղնապէս՝ արեանարբու ու ծարաւի:

էս աշերուն նրման ծովեր՝ մարդ չէ տեսեր ծով ծիրանի,
 10 Քաթեանունքդ է զինչ նետեր, կու հարկանէ՝ զմարդըն հալի:
 Երբ որ գերեսըդ տեսանէ, արեգական լոյսն արգելի,
 Երբ խշրվեներտ կու հայի, լուսինն եղև անգին գերի:
 Մինչ տեսնու ինքըն զբերանդ, ի մէջ զարան քո ատամի,
 Լալ ու եաղութ և շափիւղա, գոհար, զմրութըն ըսքանչելի:
 15 Բոլոր անձամբ դու զարգարեալ, քան զամենայն իմանալի,
 Դու լոյս ծագես որդոց մարդկան, նա քո սիրովըդ նորոգի:
 Ա՛յ Մարտիրոս Ղարաճարսի, մեղօք ի լի, խիստ եղկելի,
 Թէ յամմէն օր մեղօք կենաս, վա՛յ քո հոգուտ, ողորմելի:

14. ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ԿԱՅԱՅ ՔԱՂԱՔԻՆ. ԱՍԱՅԵԱԼ Է ՎԱՍՆ ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ

Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ,
 Բոլոր պարիսպն, որ ի նմա կայ,
 Գերահռչակ անուն նորայ,
 Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

5 Դռներն ամուր, որ ի նմայ,
 Եկեղեցիքն գերակայ,

Աղբյուր.

Ձեռ. № 10208, ժամանակ՝ 1587—1712, էջ 158բ—159ա:

Այս բանաստեղծությունը կա նաև Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի № 1002 (ժամանակ 1654, էջ 184բ) ձեռագրում (տե՛ս Վ. Հ. Ոսկյան, Ցուցակ, էջ 595):

Աղբյուրներ.

- A = ձեռ. № 7707, ժամանակ՝ 1611, էջ 18ա—19բ:
 B = ձեռ. № 3081, ժամանակ՝ 1617, էջ 108բ—109բ:
 C = ձեռ. № 3411, ժամանակ՝ Ժէ դ., էջ 90ա—91ա,
 D = ձեռ. № 7714, ժամանակ՝ 1714, էջ 90ա—91ա:
 E = ձեռ. № 2939, ժամանակ՝ 1794—1799, էջ 1025ա—1026ա:
 F = ձեռ. № 7709, ժամանակ՝ 1620—1660, էջ 90ա—90բ:
 Q = ձեռ. № 1636, ժամանակ՝ ԺԸ դ., էջ 189բ—192ա:
 H = Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 582:
 K = Ե. Շահագիր, Ազգագրական հանդես, Թիֆլիս, 1901, էջ 45:

Խորագիր.

- A Տաղ և գովասանք Կաֆային:
 BCD Տաղ ի վերայ Կաֆայ քաղաքին. ասացեալ է վասն ուրախութեան:
 EFQK Անխորագիր:
 H Տաղ ի վերայ Կաֆայ քաղաքին:

- 1 F զԿաֆայն Q զԿաֆան:
 2 D որ ի նրմին FQ պարիսպն իւր աննրման:
 3 F գերահռչոյ:
 4 FQ մայրաքաղաք կոչեն ըզնայ K Կաֆայ:
 5 BCDH որ ինչ ի նմայ EK ինչ փխ որ FQ դռներն ամէն որ ունի նայ,
 6 FQ ֆրոանկ ազգին մօհրըն ի վերայ:

Զբոլորն վանքեր են շրջակայ,
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

Եպիսկոպոս մեծ և արքայ,
10 Ընտրեալ, մաքուր սուրբ քահանայ,
Թագ պարծանաց երկրի վերայ՝
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

Ժամատեղաց նման շի կայ,
Իւր քահանայքն փիլիսոփայ,
15 Լուսամաքուր շատ արեղայ.
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

Խօճանին շատ դեկան կու տայ,
Ծառայ զնեն՝ ազատեն զնայ,
Կարգեն ըզնա՝ առնեն տղայ.
20 Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

Հայոց տուն է այժմը Կաֆայ,
Չայնն ընդհանուր յեկիր կերթայ,
Ղըրիմն ի հետ իւր մերձակայ.
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

7 BCDEHK Զանկակներուն ձայնըն կու գայ FQ եկեղեցքըն գերակայ:

8 EK իւր վանքերն շրջակայ F քահանայից ձայնըն գու գայ Q Զանկակներուն ձայնըն կու գայս EFQK կրկնակի տողն իններորդն է: Ութերորդը՝ բոլորովին այլ ձևով է չուրարանչութեամբ (տե՛ս 8-րդ տողի ծանոթագրութիւնը):

9 BK էպիսկոպոս: F արժայ: Q եպիսկոպոսը մեծ և արժանի:

10 FQ ընտրեալ, հոգի սուրբ քահանայ:

11 ABCDEFK յերկրի:

12 F ամենուրեք զԿաֆան: Q ամենուրեք զԿաֆայն: K ամենուրեք՝ Կաֆայ:

13 F շիքայ: Q ժամ և ժամտեղը հոն շատ կայ: H շրկայ:

14 F քահանայք են:

15 H սուրբ արեղայ: K լուսոյ մաքուր

Չնայած «շատ» բառը ոչ մի ձևագիր աղբյուրի մեջ չկա և միայն Ալիշանի հրատարակութեան մեջ ենք հանդիպել, սակայն, հանգրիւն անհրաժեշտ բանակը պահպանելու և տողի իմաստն ավելի որոշակի դարձնելու նպատակով, մենք անհրաժեշտ համարեցինք այն բողոքել: Ամենայն հավանականութեամբ Ալիշանը ևս, տարբերվելով իրեն համար բնագիր ծառայող ձեռագիր օրինակից (№ 3081), հենց այդ նպատակով է ավելացրել նշված բառը F խօնանի կեկան կուտան: Q խօնանին դեկտան կուտան:

18 BCDE և ազատեն: FQ զրնեն, կանեն ազատ:

19 A և առնեն: CD առնեմ EQ կանեն տրղայ:

20 Այս և հաջորդ բայակները F և Q աղբյուրներում ետ ու առաջ են դասավորված:

21 EHK այժմ F այժցն Q տունն է այժմ:

22 BCDH լընթանուր: երկիր FQ Չայն ընդհանուր երկիրըն կայ:

23 A Ղրիմ քաղաքն է մերձ նորայ CD Ղրիմի հետ FQ Ղրիմի գեղանք բոլորն որ կայ:

25 Ճոխայ ամէն մարդ և խնտայ:
Մանուկ և մեծ, և երեխայ,
Յերեսնուն լոյս ցոթեալ ցոլայ,
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

Նաւն ի ծովէն շատ բարեօք դայ,
30 Շուրջ վաներօքն ուրախանայ,
Որդիք մարդկան ի յուխտ կերթայ,
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

Չար թշնամին թող վերանայ,
Պատիւ հայոցրս մեծանայ,
35 Զաղջնին իւր քամով շուրջ գայ,
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

Ռամիկ մարդիկ, իշխանք որ կայ,
Սարկաւազներ և քահանայ,
Վարդապետին հնազանդ կենայ,
40 Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

Տիկին կանայք, պարկեշտ նորայ,
Բամեալ մարդկան պարծանք նորայ,

26 EK մարդն և խրնդայ F քառյակը շիֆ. դրա փոխարեն՝ 7 հավելյալ տող, որոնք կան նաև Q աղբյուրում:

Քրիտոնէայրն հօն կու կենան,
Փախան ամէնն եկան կաֆայ,
Աստուած թող շեն պահէ զԿաֆան:
Ամեն մարդ որ ինքրն կայ
Մանուկ և ծեր և երեխայ,
Տանուտէր, հարսն ու փեսայ,
Աստուած թող շեն պահէ զԿաֆան:

Q հավելյալ տողերը տասն են, քանի որ այս տողերից առաջ կան նաև 3 տողեր, որոնք են՝

Ղրիմ քաղաք ի մօտընկայ:
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայն:
Բոլորն ամէն մեծ զեղբանք:

Q 25—28-րդ 37—44-րդ տողերը ավելացրած են վերջում:

27 A թափեալ ցոլայ: EK լոյս H ցայթի կու տայ:

29 FQ ի ծովուն մէջրն խօշայ FQ ունի հետևյալ երկու հավելյալ տողերը,

Պաղքրկաններն շատ կու դայ,
Հայ ու տաճիկ և ամիրայ:

30 ACD վաներօքն FQ վաներօք E ուրախանլ Q որախանայն Q ունի մեկ հավելյալ տող. [Մայրն] աստուածածափն և սորբ Աննայն:

31 EFK կերթան Q ի ոխտ երթան:

32 Q Եւ մեր հայոց փառք բարձրանան:

33 F թշնամիք թող կուրանան Q թող կուրանայ:

34 FQ վերանան փխ. մեծանայ:

35 BCDH ջաղջներն H իւր՝ շիֆ կուգայ FQ Զերմեռանդ սէրն զօրանայ:

37 ADC բամիկ A իշխանք C մարդիք F 37—44 տողերը շիֆ:

38 ABCEQK սարկաւազեր E քահանայ:

41 C Կիկին կանայք F տողը շիֆ K պարկեշտը:

Յնծայ ամէն ՚ւ ուրախանայ,
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

45 Թիւանդ հոգով ես ձեզ ծառայ,
Փառք աստծոյ յերակ ասայ,
Քեզ Մարտիրոս աստուած զրթայ,
Աստուած թող շէն պահէ զԿաֆայ:

15. ՏԱՂ ԶՈՐՍ ԼԵՂՈՒԷ՝ ՂԱՐԱՃԱՐՍՅԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍԷ ԱՍԱՅԵԱԼ

Քանի ճէֆա անեա հէ՛յ եար,
Պիր կուն տէրտիմէ զ[ը]լ թիմար,
Տօյ կիֆալի օսյէ տիլար,
Ճէֆա մէքուն պէմա տիլպէր:

2 Աստուած նայեայ ե արա ինձ ճար,
Եօքսա դալտրմ հասրէթ, պէմար,
էսի թէլիս ճանըմ պէմար,
Պէս շի քիւնէմ շուն կիրիֆտար:

Աշեր ունիս զինչ զգադար,
10 Նէշէ զըլամ ֆէրեատ ու զար,

45 CDFQHK հիւանդ FQ հոգովս եղայ ծառայ H հոգով քեզ:

46 E ասաց: FQ երբակ հակայ:

47 FQ քեզ Մկրտիչ աստուած զրթայ:

Աղբյուրներ.

A = ձեռ. N 10208, ժամանակ՝ ԺԷ դ. էջ 158ա—158բ:

B = ձեռ. N 9597, ժամանակ՝ ԺԷ դ. (1706-ից հետո), էջ 220ա:

Խոնարհիր.

A Տաղ շորս լեզուէ Ղարաճարսցի Մարտիրոսէ ասացեայ:

B Անխորազիր:

Տեքստ.

1 B կանես:

3 B Տօր փիս. Տօյ:

5 B և՛ շիք:

* Առաջին տողը հայերեն է, երկրորդը՝ թուրքերեն, երրորդը՝ հունարեն և չորրորդը՝ պարսկերեն. թարգմանվում է հետևյալ ձևով: Թարգմանությունը կատարել է Մաշտոցյան մատենադարանի ավագ գիտ. աշխատող Հ. Եղանյանը, որին հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունը:

Տողերի քաղգմանությունը

2 Մի օր ցամիս արա դու ճար,

3 Գլուխն իմ կուզի դադար,

4 Հոգիակ մեզի ճեֆա մի տար:

6 Բ՛լ շէ մնամ կարոտ, անկար,

7 Ուզում ես դու ջանքս տկար:

8 Ինչ անեմ ես զերթ գերեվար:

9 B հավելյալ սկզբում՝ «Աստուած նայեայ»:

10 B ֆիրխատ:

Տէն էքսէվ[ը]ր[ս] էսի խապար,
Տու շէշմի մէն հէյրան պարար:

Կանի տեսնեմ լինիմ խումար,
Եաղշիլըղա իլլէ քեֆար,
15 էսի բուսէ էլա նիկեար,
Չի միկոյէ պէմա թիմար:

Առիր դհոգիս ուսկու կամկար,
Օլտուն շաղաւթարզ թաթար,
Նասիֆի իս կօնլիւմ տիլար,
20 Ռուհի դու պիյար, պիյար:

Բայց Մարտիրոս գականջ գեմ ար,
Սէնին իշին տէմի եանար,
Տի պօլիմաս է՛յ փալիքար,
[Ք]ուճա միրա կոյէ պրատար:

11 Ե հայրան պրբար փիս էսի խապար:

13 Ե տեսնում:

14 Ե եաղշըմըղա իլլէ քեֆար:

15 Ե բոյսէ:

17 Ա առիր: Ե ուսկայ:

19 Ե կեօկլում տիլէր:

20 Ե սույի բուպիայ:

Տողերի բարգմանությունը.

- 10 Որբան քաշեմ ես ա՛հ ու դար,
11 Չգիտես դու, շունես խապար,
12 Աշերս նային քեզ ապշահար:
14 Բարիք արա, անհավատ յար,
15 Արի, արի, իմ սիրահար,
16 Ինչ ես անում ինձ որպես ճար:
18 Հանց անօրեն՝ թաթար եղար,
19 Սիրտս կուզի վճիտ, արդար,
20 Գու քո հոգին, բեր անպատճառ:
22 Ե սէնուն իշուն տամու:
23 Ե է՛ պալիկար:
24 Ե Հուճա Ե կեոյա պրատէր:

Տողերի բարգմանությունը

- 22 Միշտ կայրվի քեզի համար,
23 Ինչ ես կովում, կտրիճ ճարտար,
24 Ո՛ր ես գնում, սաս, եղբայր:

A. S. СААКЯН

СТИХОТВОРЕНИЯ МАРТИРОСА ХАРАСАРЦИ

В рукописях XVI—XVII вв. сохранился ряд стихотворений, автором которых является некий Мартирос. Однако, как известно, в этот период жили три Мартироса—Харбердци, Харсарци и Кримеци.

Настоящая работа дала возможность установить, что автором семи стихов, принадлежность которых была спорной, является Мартирос Харасарци. Затем рассматриваются три других стихотворения. Сопоставляя их с теми стихами, которые несомненно принадлежат Харасарци, автор статьи, исходя из языковых и стилистических особенностей, устанавливает, что они также принадлежат перу Мартироса Харасарци.

Автор статьи в рукописях Матенадарана обнаружил пять новых стихов Мартироса Харасарци и представил научно-критический текст всех 15 стихов Харасарци, восемь из которых публикуются впервые.

A. S. SAHAKIAN

LES POESIES DE MARTYROS DE KHARASSAR

Dans les manuscrits des XV—XVII siècles on rencontre nombre de poésies dont l'auteur est un certain Martyros. Mais il est connu qu'à cette époque vivaient trois Martyros: de Kharbert (Kharbertsi), de Kharassar (Kharassartsi) et de Crimée (Ghrimetsi).

Le travail accompli par A. Sahakian donne la possibilité d'établir que l'auteur des sept poésies dont la paternité était discutée est Martyros de Kharassar. Examinant ensuite trois autres poésies et les comparant à celles qui appartiennent indiscutablement à Kharassartsi, l'auteur de l'article, se basant sur les particularités de la langue et du style, démontre qu'elles appartiennent également à la plume de Martyros de Kharassar.

L'auteur de l'article a découvert dans les manuscrits du Maténadaran cinq nouvelles poésies du même poète et il présente les textes critiques des 15 poésies de Martyros de Kharassar, dont huit sont publiées ici pour la première fois.